IAC. SADOLETI

DE LIBERIS RE-CTE INSTITVEN-DIS, LIBER.

M D XXXIII.

IAC. SADOLETI AD GVLIELMVM BELLAIVM

Langeum, De liberis rectè instituendis Liber.

EVRIPIDIS Est, *in Andromacha opinor, non tam formam fœminæ, q̃ uirtutes esse quæ delectent coniugem. Te uerò Gulielme Bellai, optime amicorum omnium, quanta oportet affici uoluptate: qui eam uxorem nuper duxeris, cuius ad egregias animi uirtutes atq; dotes species ac forma adiuncta sit, digna electissimis moribus: quos habuit quidem illa unde disceret, nata in familia nobilissima, & in eis educta quotidianæ uitę consuetudinibus, quæ splendorem & elegantiam optimi generis apprime redolerent. Sed tibi certe contigit ex tui animi sententia, ut talem haberes, qualem semper optasti.* Nam *cum etiam tu antiqua nobilitate, & claris maioribus procreatus, plura, ac multò præstantiora ornamenta tibi ex uirtute acquisiueris, ijs quę à natura & à fortuna multa ac magna accepisti. Sanè fuit æquum, ut sociam thori, atq; uitæ eam tibi adiungeres, cuius ingenium & uirtus tuis humanissimis moribus responderet.* Maxime *autem in hoc laudanda*

FRANCISCI Regis nostri sapientia est, & consilium summo principe dignum, qui quod cæteri ferè in equis & canibus, ipse præcipue in uiris facit, ut prouidentiam omnem adhibeat; quò ex spectatis utrinque generibus electi in hoc sanctum fœdus matrimonij conueniant, ut ex bonis parentibus nascatur progenies, quæ postea & Regi, & patriæ possit esse utilis. Etsi in eo præterea necessaria esse disciplina quædam uidetur, quemadmodum domi ali atque institui debeant pueri atque adolescentes. quo de genere nos, cum nuper nescio quid conscripsissemus, uiam patribus, & rationem ostendere conati, qua bene atque ingenue erudire liberos possent, statuimus tibi deferre hoc munus, quod futurum esset monumentum nostri in te amoris: & si tu minime omnium huius quidem præceptionis indigeas. quis enim est, de instituendis recte liberis scribere aliquid uolens, qui non plura & potiora domi uestræ huiusce generis documenta reperiat, quam ipse ad instruendum alios possit afferre? In quo sepe solitus sum mirari parentis uestri felicitatem, an uirtutem, an uerius dicam utrunque: qui cum plures sustulerit, aluerit q; liberos, sic eos omneis equaliter artibus optimis, & præclarissimis moribus expoliuit, ut cuncti ex eadem quasi forma humanitatis, simul ac dignitatis conflati, & quodam modo excussi esse uideantur. Sed tamen non inacceptum tibi fore hoc animi mei studium sum arbitratus, quod & iucundum amicitia, & opportunum recens tuum coniugium facturum sit: E quo Deum immortalem precari non desino, ut te

gignere prolem eam contingat, quæ paternam & auitam uirtutis imaginem in omni posteritate possit propagare. Verum ut ad ipsum iam sermonem de liberis recte instituendis ueniamus: Cum sederem olim in meridie domi ociosus, nescio quid tum de meis studijs cogitans; accessit ad me Paulus Sadoletus, adolescens sanè quàm deditus studijs honestissimis, quem ego fratris filium, traditum mihi à patre, in filij educans loco, omnibus eum instituere contendebam & literis bonis, & moribus. quem tamen laborem leuem mihi & iucundum faciebat, cum summum eius ingenium, tum uoluntas natura & consuetudinem iam ad omnem optimam partem, rationemq; propensa. Is tunc cum introijsset ad me aliquantum temporius quàm solebat, (erat enim tempus diei certum constitutum, quo audiebat quotidie de me Aristotelis Ethica) Sic eum interrogare ingressus sum. IACOBVS. Quid est Paule quod te huc tam mature? num te fefellit hora? aut aliud quid forte apportas noui? PAVLVS. Nihil quicq; magnopere Patrue mi, aut si non tam huius, quę in corpore sit, q; sanctioris in animo generationis & meæ pietatis ergo te proprium nomen quæritur, longe iustius mi Pater. Sed ego ad te accessi prudens aliquanto maturius; non ipse aliquid apportans noui, sed expectans potius à te. IAC. Quid istuc quod expectas? age, exprome, nihil enim recto studio tuo obruet unq; uoluntas mea. PAV. Scio ego istuc, etiam te tacente, mi Pater: facile enī mihi declarat res ipsa. Sed modo pcūctāti mihi cū cubicularius dixisset ociū tibi eē, nō in

opportunum sum arbitratus petere à te, ut de instituenda recte adolescentia ea mihi in unum pręcepta componeres, quæ sparsim & intercise sæpe edere es solitus: cupio enim habere mecum tanquam commentarium pręceptionum huiusmodi, è quo ipse me conformare ad uirtutem possim, ut talis fiam, qualem tu me esse uis. Sed hoc nisi molestum est, & si non aliud quid anteuertendum putas. I A. *Mihi molestum? aut aliud quid anteuortam? an est quicquàm omnium rerum quod malim, quàm te & optimum, & doctissimum esse? Sic enim puto te hoc quærere, ut quod & ad bonos mores attinet, & quod ad literas bonas, totum tibi id à me explicari cupias.* P A V. *Istud ipsum est, quod ego cupio.* I A. *Atqui Paule si rem tractare, & exequi ordine suo uolumus, ab ipsa pueritia exordiendum est.* Nemo enim instituí recte potest adolescens, qui nequiter fuerit eductus puer: nam ut radix indolem ingeniumq; arboris, sic bene moratam & compositam adolescentiam pueritia ipsa producit. Hoc primum tempus ętatis, quod in primis lubricum est, atque anceps, minime est omnium legibus iis, quibus nunc utimur, animaduersum atque tractatum, neque adhibita cura, ut id publicæ excolatur, cum maxime in eo uno ciuium boni mores, & ciuitatum salus constituta sit. De actionibus, & controuersijs inter sese ciuium accurate iura constituta sunt: in quo autem fermè sunt omnia de genere uitę eligendo, de educatione liberorum, de officio parentum, de uirtute, de moribus, quas quenque sequi artes, & quas reijcere conueniat, mirum silentium

est, pręterquam

est, preterquam siqua sunt Pontificio *iure ad doctrinam uirtutis ac religionis pręcepta iuuentuti, uel generi potius certo, ijs uidelicet qui sacris initiati sunt, nec tamen ea ordinatim, neq; à pueris, ut potius innuisse pręclara quędam, q̃ diligenter exposuisse uideantur. Gręci diligentiores: nec tam in agendo pręcipiendoq; ea, quæ sint uirtutis: (in hac enim laude nulli omnino nationi neq; generi prisci illi maiores nostri concessere: quod ueterum rerum monumenta perspicue indicant) quàm in conseruando & tradendo posteris ea, quæ optime essent statuta. Cum apud nos & .xij. tabularum lex totius æquitatis ac iuris seminarium, & ueœra omnia plebiscita,* S. *consulta, magistratuum edicta, nouorum iurisconsultorum infinita quadam ubertate & redundantia iandiu offusa & obliterata sint.* At *me* Hercule *apud* Græcos *non modo* Draconis *ac* Solonis *ueteres quamplurimæ leges, uerumetiam* Lycurgi *rhetræ, ut illi appellant, conseruatæ perquamdiligenter sunt. Quod eò est miserabilius, quòd ille bonam partem legum suarum, non in tabulis, sed in mentibus atque animis ciuium suorum inscripserat, ut usu, non scriptura perdiscerentur.* Redeo *ad* Solonem, *cuius legibus sic ad unguem & propè curiose omnia perscripta sunt, quod ad educationem quidem attinet puerorum, nihil ut omnino, quod ad eam spectet rationem, omissum sit.* Est *enim ille quæcunque etiam minima tenuissime perscrutus, qua de gymnasijs, qua de pędagogis, quota diei hora, quosq; ad ludi magistros ueniendum esset, quo etiam uestitu & comitatu incedendum: ac ne illud quidem prætermissum,*

tos progenie vitiosiorem. PAV. *Iã memini Horatianũ.* IA. *Iam illud maximũ vinculũ in legibus* Solonis, *ad continendos patres in officio, atq; uti liberorum curam secundum præscriptum legis gererent. quandoquidem, si prætermisissent, & vel auaritia vel scelere compulsi violassent sententiam legis in educandis atque instituendis liberis suis, propositę erant pœnę, & grauis iudicij metus, ad quod eos adduci à quolibet volente, & nomen deferri illiusmodi patris licebat: legitima quoque illis adempta, quæ naturę lege quadam atque humanitatis patri debeat filius: nam neque colere illum talem cogebatur, nec reuereri, nec sustentare suis opibus egentem aut debilem.* Denique *qui parentis boni officio in filium usus non esset, in eum noluit lex ullum à filio pietatis & grati animi officium sua autoritate extare.* Illud *unum excepit, sanè quam humane, ut defuncto eiusmodi patri, iusta tamen filius faceret: cum in eo non ullum commodum ageretur parentis. Sed illa pietati naturę, ipsiq; humanitati debita redderetur. Sed quorsum hæc: ut itelligas* Paule *magnam huiusce primę ętatis curã rationẽq; ducendã esse à sapientissimis fuisse iudicatũ: ut quę uestibulũ quodam modo vitę sit, totãq; annorũ cõsequẽtiũ quasi formã q̃dã & ędificationẽ pręferat.* PAV. *Sanè psuasum mihi habeo optimo hęc ab illis cõsilio istituta fuisse, quę & rõnẽ bonã in sese habeant, & egregiam cęteris oĩbus utilitatem afferre videantur: quo etiam magis cupio explicari mihi ea à te, & sub unum quasi aspectum pueritiam cum adolescentia constitui: non enim mihi hoc soli, sed pluribus fortasse erit*

emolumento

mus est nobis ratio atq; consilium, hoc nos homines esse, factum ipsum quidem ad imaginem effectoris sui Dei: *sed obscurum per se & languens, nisi scientię & literarum lumen accendat. Iam quod dicebamus rectam educationem in literas & in mores distributam esse, rursus alia diuisione secandum est, quatenus quidem pertinet ad mores: nam literæ continenti ferè cursu gradus habent suos, quorum ex alio ad alium transitus fiat: mores diuisi nec ratione solum, uerum etiam tempore.* PAV. *quo pacto?* IAC. *Non est eorum unum genus, neque simplex tractatio. Alud enim in moribus profectò est, quod aliena cura & ratione imprimitur in nobis. Aliud quod à domestica mente atq; consilio nobis ipsi consciscimus.* PAV. *quid amborum ut diuisa tempora sint, non ne una ac eadem est ratio?* IAC. *Quorum alterum cum ratione est, alterum nullam continet rationem, non potest amborum una atque eadem ratio esse.* PAV. *Cupio mihi hoc fieri planius.* IAC. *Conabor equidem, quod melius ut possim, simile tibi proponam, in quo intueri imaginem meę rationis possis. Dic ergo tu mihi, uidistin* Romę Apollinem *illum, qui in xysto positus ad hortos uaticanos, anteriorem illam ambulationem, & omnem gyrum uiridiorum exornat, cui proximum est* Laocoontis *simulachrum, ea qua scimus omnes artis pręstantia & nobilitate?* PAV. *Amplum illud signum dicis & procerum, facie augusta hominis plus paulò quàm adolescentis? quod tanquam sagittam emiserit ex arcu, diducto gestu brachiorum, uidetur expectare, an quò intentum fuit*

*lachrum, & quędam quasi penicillo in aliena tabula du-
cta similitudo. Alter quem sua & propria ratio gignit
formatq́;, consulto istud agens, gnara muneris sui atque
officij; eademq́; continet, quod in priore illo genere non
accidit: ita hoc ueritas est, illud ueritatis adúbratio.* IA.
*Nunc mihi tu sapis, & ueram insistis rationem, nó enim
in puero, neq; homine pueri simili, qui sit mentis suę &
consilij inops, illa extrinsecus inducta moris imitatio, aut
certi ordinis uim, aut uirtutis propriū nomen habet.* PAV.
Assentior. IA. *Quin & uocabulis quoq; ac nominibus rē
distinctam esse uideo, quod extraneum illum morem di-
sciplinam uocamus, proprium autem & nostrum, uirtu-
tem.* PAV. *Quid ita?* IA. *Disciplina est, assuescere ad
alienę uirtutis imperium: uirtus, ad suę.* PAV. *Iam in-
telligo. Sed quid tandem isto more opus, ac non sua po-
tius ratio ad informandum optimis moribus hominem in
unoquoque expectatur?* IA. *Rem lacis Paule diffici-
lem cognitu, iuuenibus præsertim, quos nondum dies, &
usus, & rerum multa cognitio edocuit, quanta sit consue
tudinis, & quàm propè ineluctabilis uis, quo etiam
non conuenit, neque potest cadere in ætatem istam
exacta illa & subtilis uirtutis notio, quam etiam se-
necta ætate qui consequuntur, beati iure appellantur.
Sed uobis pueris uel etiam adolescentibus scientiæ &
cognitionis loco persuasio quædam tradenda est, ut cre-
datis & pareatis maioribus natu, quos tamen existima-
tione hominum probari intelligitis: nihil enim in lau-
de hominum, bona'que opinione uersari diu potest,*

quod

omnia: cęca, & luminis penitus expers est cupiditas. Porrò *harum partium utriq; consiliarij sui adsunt bini: in suadendo unus, in dissuadendo alter.* Rationi *quidem ipsi atq; menti, honestum & turpe:* Cupiditati, *iucundum & molestum.* Hi *cuncti numero sex, cum contubernales sint, & in unis commorentur ędibus, si non consentiant & congruant inter se, sed sint turbulenti atque discordes, quas tu ibi rixas atq; pugnas, quos perturbationum motus, quantos fluctus seditionum inesse putas? cùm aut tanquam turpe repellit ratio, quod sibi iucundum cupiditas adsciscit: aut cupiditati molestum est, quod ratio iudicat honestum: clamores intus assidui scilicet, tumultus, pręlia. Quę est igitur uera ratio bene uiuendi? hęc nimirum, ut sese exęquet cupiditas, & componat rationi, suumq; iucundum cum illius honesto, & cum turpi molestum coagmentet, & construat: quod assuescendo maxime, & agendo, commode fit: nihil enim tam iucundum, quàm illud, in quo assueueris, esse potest: hoc tu in tuis sodalibus ac socijs, nec non in eis locis, in quibus es alitus, studijsq; quę pertractas facile per te potes* Paule *existimare, à quibus siquis te auellat, conuertatq; ad familiaritates alias, & ad alia studia, moleste accipias, quod insolitum & inusitatum morem odiosum ducas: ad consuetum uero cum uoluptate delabare. Quod tantum habet consuetudo & inconsuetudo uirium, ut altera effectrix iucundi sit, molesti altera.* Cùm *itaq; se sic habeat res, contendendum est omni studio parentibus, ut liberos à teneris recte doceant assuescere*

dem patr, & naturam difficilem, minusq; aptam afferant? IA. Meministi opinor quod à tuo Poeta de labore est dictum. PAV. Qua ille labore improbo uinci omnia affirmat, id fortasse dicis. IA. Dico enimuero: uerum & illud quoq;, quod in communi prouerbio fertur, usum fieri alteram naturam. PAV. Fertur quidem, atq; in primis. IA. Veruntamen sic habeto, si natura minus idonea sit, posse quidem euinci labore atq; industria, ut is, quicunq; ille fuerit, sub disciplinam bonam datus, minus incommodus euadat, nulla insigni re ad turpitudinem notatus: prçclaram autem illã speciem, decusq; eximię uirtutis, nemo potest omnino sine initijs naturæ, & naturalibus quasi seminibus acquirere. quę cum ita sint, nobisq; id optandum sit in puero, in quo naturę est potestas, non nostra, ingenium bonum uidelicet, quid obstat ut non id optemus, quod sit commodissimum, quod item de genere, & fortuna, & conditione eius, quem instituturi sumus est dicendum, ut sit honesto genere, bonis parentibus, locuplete familia, legitimo coniugio procreatus: non quòd cęteris, quibus cuncta ista non adsunt, sit interdicta ad uirtutem uia: sed quoniam ijs certe, qui à talibus principijs proficiscuntur, magis expedita sit & planior. Prudenter enim Grçcus Poeta, cum crepido generis non bene statuta sit, fermè progeniem inhonoratam prædicat sequi: & re uera illud altum & fidens & liberum in animo, contrahat sese & minus audeat necesse est, cum est, generis sui probris in parentibus ipsis notatum. Nato igitur puero, nam quoad materna aluo continetur infans, &

labi ad animum etiam in somnis, quæ eum concutiant & terreant: quòd, ut iam diximus, omne inusitatum fermè molestum accidit, atq; inde illis assidui fletus excitentur: cui rei remedio est assidua uectatio, & nutricum cantus, atque ut in uultibus & in affatibus familiarium infans assuescat. Ac uectatio quidem maxime in omnem partem est salubris: nam & confirmat corpus, & animum illis terriculamentis liberat; motu enim externo interiorem illum motum, umbratilemq; uincente ac dissipante, sensionum impulsiones illę hebetantur: ob eamq; causam & cunę repertę sunt, quasi natura ipsa commonstrante quid conueniat agi, & gestatio in ulnis puerorum assidua. quare danda opera est, quoad eius fieri potest, ut quę pueros fœminę alunt, habitem tanquam semper nauigantes. Cantus uero eam uim habet, ut non modo turbatos sedet animos, sed sępe etiam furentes, sicut in Corybantibus fit manifestum. Iam cum ad id ætatis fuerit uentum, ut puer concipere iam uerba, & auscultare attentius loquentium sermones incipiat, tunc maxime patrem attendere oportet, & circunspicere familiæ disciplinam, nequod turpe uerbum, aut impium erga Deum ad aures pueri allabatur: ne'ue quis gestus obscœnior in oculos incurrat. Ac matris cum quidem etiam præcipua est curatio, illi enim in sinu, atq; in uultu præcipue hęret infans, ingrediq; ab ea & fari discit. quapropter ductare eum ipsa, ac gestare debet ad templa, ad res diuinas, ad familiarium matronarum colloquia atque cõspectus, ut cognatos affinesq; diligere iam puer, & eos discernere, atq; distin-

scriptum est in sacris literis: Timorem domini omnis sapientię initium esse. Et uere cuius in animo insederit iste Dei siue amor, seu timor, quando utrunque in utroque mixtum & copulatum esse dicimus, de eo nunquam extimescendum est, quòd ad malas uitę rationes, quisquis ille est, penitus se dedat: quod in puero potissimum conandum est, ut hæc bona radix ad beatam uitam fruticans, in eius animo quammaturissime, & quamsolidissime pangatur, dum uacuus locus est, neque alienis aut etiam contrarijs animi conceptionibus propter nouitatem naturę, atque ortus, mens etiam nunc occupata: cum quę primo & spatiose deposita sunt semina firmiter comprehendunt, nec stirpium adhuc multarum sylua in angustum coguntur. Atque humana quidem eiusmodi sunt, ut errare & labi quandoque sit necesse: ueruntamen si ista pietatis erga Deum purę que religionis tanquam arbos intus adoleuerit, sicut inutiles herbas umbrosis in locis nasci fortasse & uirere contingit aliquandiu, maturescere quidem certe, & frugem ferre commode non contingit. Sic omnia uitia, quę capitalia fuerint, hac demum religionis uelut umbra necabuntur. Atque hoc, quod de Deo, & de religione in Deum dictum à nobis hoc loco est, sic primum est in puero & ante omnia curandum, ut nihilominus intelligatur in omnem id uitam pertinere debere: omnis enim profecto uirtus, omnis dignitas, omnis uitę iucundę ac beatę spes, in hoc uno studio pręcipue posita est, ut Deum & amare & uereri non desinamus. Sequitur altera puerilis animi cultio, posterior ea quidem illa, quam modo diximus, sed cęteris longe

antecedentior, ut pater qui filium suum alere atq; educare ad laudem excellentis uiri cupiat, talem sese illi ostendat ipse, qualem eum effici uult: non enim ulla hac esse potest prestantior disciplina. Neq; *hoc eo dico, quò non multa sint quotidie uitę ornamenta adaugenda in pueris, quæ in patre fortasse non sunt: ut literarum, uerbi causa, atq; artium illarum, quæ optimæ nominantur, studium atque cognitio, aut iuris ciuilis, Pontificij ue scientia, belli quoque & militię, si id ita contingat, exercitatio atq; usus, fieri enim potest, ut pater horum omnium expers parentum suorum culpa, uel etiam fortunæ existat ipse, quę tamen in filio procuranda sunt: commune enim est & à natura inditum in omnium animis parentum desiderium, ut filios relinquant meliores & clariores se, quod euenit amore quodam naturali, neq; magis filij, quàm sui ipsius in unoquoq;, propter insitum & innatum studium perpetuandæ uitę, quo ad cupiditatem rapimur immortalitatis: pater enim in filio ipse uiuere, & transferre semetipsum in suam imaginem sibi uidetur. Sed ut aliqua in patre desint, ad quę non amplius iam illa est ætas, fundamentum tamen omnium in ipso est, bonus rectusq; mos uidelicet, & constans ac grauis domi disciplina, de qua summatim nobis dicendum est, & hic locus totus continenti oratione breuiter comprehendendus: quandoquidem quę ad literas & ingenuas disciplinas attinent ordine paulò ante proposito, in secundum locum dicendi reiecta sunt.* PAV. *Et recte quidē, nō enim difficile postea fuerit reuerti ad annos & pueritię primordia, si sic fuerit*

opus: & ego nunc quidem hac parentum uirtutis, & quasi quadam in filijs delineatione ualde delector. Siue quod est egregia & digna animaduersione ista res, siue quòd horum maximam partem ego quoq; in memet à uobis, qui me aluistis, ac produxistis, expertus sum. IA. *Sit igitur hæc prima parentibus proposita lex erga eos liberos, quos ipsi uolunt ad uirtutis optimam frugem producere, ut quales eos effici studens, tales ipsi eis uideantur. Neq; hoc tamen, quod præcipitur à nobis, facile factu admodum est: quod ei qui uelit assequi, noscenda & tenenda est in rebus mediocritas: cuius usus difficillimus, fructus præclarissimus semper fuit. Verum siquis forte fuerit pater, qui minus ipse regendo fillo idoneus, illum tamen cupiat in uirum magnum adolescere, requirat magistrum aptiorem, cuius in disciplinam filium suum committat: satius est enim externis moribus probum, quàm domesticis degenerem filium educari. Et hoc tamen facti tantum sæpe à summis uiris non legimus solum, sed perspeximus ipsi: nisi forte* Philippi Regis Macedonum *consilium reprehendendum est, qui cum* Alexandrum *filium haberet ea spe atq; indole maximę uirtutis, quam res deinde ab illo gestæ comprobauerunt: tradidit eum à puero summo* Philosophorum Aristoteli *instituendũ. Sed nos quidẽ sic nũc ponamus, tanq̃ parens ipse ad puerum instituendum atq; erudiendum aptus sit, quòd & sæpe animi ardore quodam efficitur, ut etiam si antea minus cogitauerit quæ ad eiusmodi uitam moderatã atq; grauẽ ptineant, amore filij incensus in eam curam totum se conferat.* Adhi-

triſtium rerum nuncijs, à cæteris cuiuſq; modi affectibus, inteſtinisq; pulſionibus ferium animos & quatiunt, & de ſtatu eos demouere conantur, ita ſuſtinet & regat, ut appareat intuenti, motus illos animi quamuis incitatos & celeres, expectare tamen & morari rationis imperium: nec excurrere audere, niſi cum, & quoad illa præſtituerit: quo ſpectaculo quidem nihil cerni in rerum natura poteſt diuinius. quid enim oculis hominum tam preclarum, tamq; magnificum, atq; in omni pulchritudinis dignitate tam eminens accidere poteſt, quàm uirtutem animi intueri moderantis motus, & cupiditates ſuas, easq; ad rationis normam apte dirigentis? qua conſuetudine ſi à primo imbutus puer in parente ipſo fuerit, nec ille egregiam ſementem in animo conceperit futuræ in ſe præſtantiſſimæ uirtutis. Sed hanc *modeſtiam & temperationem animi ſequitur corporis in omni motu ac geſtu quædam quaſi tarditas: non ponderis illa, neq; lentitudinis, id enim plerunq; ignauiæ, & deſidiæ potius eſt, aut etiam ſtultitiæ interdum, & ſtoliditatis.* Sed *quæ ſe ad illam interiorem grauitatem accommodet, eiſdemq; & aſtringatur habenis, & laxetur, quibus regitur animus, ut cum eueniat interdum ut acrius aliquid agendum contendendumq; ſit, manuum, pedumq; celeritas, & uultus, uocisq; acrimonia, non interdicta nobis à natura, ſed ab ratione intus atq; conſilio ad uſus neceſſarios reſeruata fuiſſe uideatur.* Hoc, *ut dixi, quod eſt ipſius uitæ quaſi decorum quoddam, ornans illam totam atq; illuſtrans, noſſe quid quacunq; in re deceat, & quando & quatenus, maxime*

xime quidem comprehēditur & perficitur ex philosophia, quæ una facit, ut sit ipsum sibi undiq; , & in omnem ultam semper consentiens : sed plurimum etiam ætas, & rerum multarum usus affert , & in humanis euentibus quid plerunq; acciderit , & accidat , diligens animi, aduersio, quæ & philosophiæ ipsi materiam instrumentumq; suppeditat, & sola sine philosophia in homine acuto natura, atq; probo , speciem potest effingere uiri sapientis : plenam autem ac perfectam sapientiam nequaquam potest. Debet aūt pater familię cum semp animum suum habere in potestate , tum uero cum pręsente filio aliquid eiusmodi contingit , in quo uideatur debere commoueri , aduocare meminerit consilium rationis: neq; solum quod conueniat, agere id atq; exequi : sed cum quadam etiam dignitate, ut quammaxime fieri potest , in animo pueri illæ pręclarę species insinuentur , & insideant , quæ ubi sedem sibi, locumq; in eo constituerint , usumq; & autoritatem domicilij fuerint nactæ , nullo postea modo passurę sunt dedecorosas alias , deformeisq; species propè se accedere , aut diutius considere . Sit itaque pater ab hoc uitę instituto pius ac reuerens erga Deum immortalem , cum ęqualibus comis , maiorum absq; assentatione & uenditatione sui obseruator : in seruos uero ac domesticos mitis potius, quàm asper : uerum ut retineat grauitatem imperij, sibiq; ad nutum omnis præstò esse instituat , utaturq; domi breuiloquio , uoce leni quidem , atq; placata , sed uerbis ualentibus : neq; seruorum congressus & colloquia nimis sæpe appetat , adeuntibus tamen , & aliquid expostulanti-

bus,

bus, semper sit comis, respondeatq; summatim quod sit æquum & bonum. Vt autem ipsi inter se sint concordes & pacem colant, neminiq; fiat iniuria: atque uti inopia laborantibus, uel etiam morbo oppressis ipse subueniat cum quadam cura, significationeq; beneuolentiæ, uerbis quoque & factis aliquanto benignioribus: hoc patri utique familias non in ultimis habendum est, si eos continere in amore sui, & in magno metu suæ amittendæ familiaritatis uelit, quam illi sic tractati, sæpenumero uita sua habent cariorem: & inest tamen in hoc toto genere grauitas quædam & autoritas imperij, specimen dignitatis eximium demonstrans, quę ad magnificentiam animorum exaggerandam pertineat: ingenerandum est enim in animo naturaq; pueri excelsum illud & rectum, quod nec in potentioribus obseruandis grauitate careat, neque in regendis humilioribus mansuetudinem deponat, cuius uti pulcherrima, sic difficillima est tractatio: & tamen eius prima lineamenta ducere in animo filij, sui imitatione debet pater, quę postea in eo ętas illustret, usus confirmet, philosophia perpoliat. Atque hæc nos sermone percurrimus, non ut instituamus familiæ patrem; maius enim id negocium & maioris operæ sit: sed quantum ex eo manare ad filium boni moris quadam specie uirtutis ac dignitatis imitanda pôt, id ut quasi penicillo leui ducamus, & describamus in animo recete & tenero, quo tanq̃ in arbuscularũ molli adhuc cortice incisę literę, sic hęc uirtutis in puero descriptio, tp̃e demũ aucta & cõfirmata obcalleat. PAV. Optĩe istuc quidẽ, nã nec difficile fuerit, meo quidẽ

animo-

animo, ubi tales parentes extiterint, filios, probos & prudenteis existere. I A. Recte sanè: sed ego illud abs te existimari Paule uolo, cum uirtutis omnis doctrina aut in exemplis constituta sit, aut in præceptis: hoc est, ut uel oculis, uel auribus in animo concipiatur, maiorem propè habere uim hæc, quæ quasi prætereundo, & non dedita opera fieri uidentur, tantumq; exemplo mouent oculos ad informandas puerorum ad uirtutem mentes, quàm quæ ad hunc eum ipsum finem palam intenta sunt. mouet enim illa admiratio paternæ uirtutis, quæ in quotidianis moribus elucet, pueriles animos ad uoluntatem imitandi, præclaroq; spectaculo inuitat, ut fieri cupiant similes: cum præsertim uideant eos, qui circum sunt, cum silentio & ueneratione patrisfamiliæ imperia exequi: obuersatur enim illis ante oculos & in intimos sensus obrepit, nec uigilantibus solum, sed sæpe etiam in somno, decorum & pulchrũ illud, quod est solum per se, suaq; sponte spectabile: cuius aspectus & admiratio prompta est, eaq; omnium communis. Scientia uero paucis concessa, atq; in hoc quidem genere tacita magis, quàm uocalis patris eloquentia ad instituendum filium proficit, ea uidelicet quæ ipsis factis loquitur: nam uerbis agere, & dare ea uitæ præcepta filio, quæ pater ipse sibi non sumpserit, idem est ac profiteri se itineris ducem esse in eum locum, à quo ipse longe diuersus abscedat. quod si talem ut queat gerere personam, aut à natura non accepit pater, aut sibi ipse studio & meditatione fingere non potuit: eum ut iam diximus, hominem requirat, cui recte in disciplinam filium possit tradere. Verũ

re. Verum nos, ut cœpimus, in patre insistamus, qui aut esse talis debet, aut ut sit, optandum certe est, qui præeundo filium possit ipse in iter rectum ad uirtutem deducere. De quo nondum à nobis dictum est, quod est maximum, & ab hominum usu fortassis atque opinionibus longe remotissimum. PAV. Quodnam quæso istud est? magnum enim esse profecto, quicquid sit, necesse est, quod ad tot res, tam præclaras, quot iam strictim oratione percursæ sunt, aliquam accessionem queat afferre. IA. Hoc nimirum est, in quo uita communis tanquam in scopulo erroris alliditur, quòd omnes penè homines diuitias putant & magnitudinem pecuniæ ad uitam bene ac laute agendam, maximum simul adiumentum, ornamentumque existere. Atque hoc fortasse non usquequaque falsum est, magna enim commoda atque adiumenta hominibus, non ad uitam solum, sed ad usum etiam exercitationemque uirtutis, à pecunia parata atque à domesticis opibus sunt. Sed hac opinione & sententia longius ductos, nescire sibi constituere finem, & modum ignorare tam quærendi quidem, quàm etiam utendi: nullam hac ego statuo pestem in humano genere perniciosiorem incidere potuisse: per quam quod patet scilicet, & perspicuum est, hominum inter se societas & fides iampridem sublata penè, & de uita tota exterminata est. Ast ego contra contendo, domum eam quæ diuitijs, pecuniaque redundet, necessario omnis recti moris, & propter eam causam uitæ quoque pacatæ ac iucundæ expertem esse. Neque ideo dico, quòd paupertatem & inopiam è contrario adsciscendam putem: facile enim

assentior

assentior Regi *sapientissimo* Deum *obsecranti, ut nec diuitias sibi, nec paupertatem, sed tantum ad degendam uitam donet necessaria: quam item sententiam, pater ille philosophorum, noster* Plato *comprobat:* Sed *cum flagitia hominum & scelera maiora quædam sint, alia minora, suscipiendum est, maioribus nimiam rerum copiam fontem originemq; esse, minoribus inopiam caussam afferre.* Ego *uero malim eius familię, è qua ingenuum puerum, adolescentemq; instituimus, sic opes domi, & fortunas esse constitutas, ut dominus quęstum nullum faciat, sitq; domesticis uectigalibus contentus, quę potissimum consistant in fructibus prædiorum, ea porrò suppeditent ad usum cultumq; quotidianum, non modo commode, uerum etiam liberaliter: sed quibus dispensandis frugalitas adhibeatur; nam luxum, & opulentiam, & uarietatem supellectilis, multiplicesq; domi ornatus, atq; cultus, tanq̃ uitæ uenena in primis fugienda esse duco: frangit enim, & conterit uim totam uirtutis, animumq; prorsus dissipat illa abacorum, mancipiorum, gemmarũ, tabularum pictarum, uestisq; stragulę elegantia, ac uarietas, suiq; inani in admiratione detinet; ut uarijssimis studijs homines occupati, ad ea, quæ sunt uirorum industriæ neruos & continentiæ nequeant intendere: ac tunc minime, si in quotidianis epulis, & ijs, quæ epulas sequuntur, ludis, iocis, cantibus, festiuis lepidisq; dictis, omnis & uitæ & pecunię fructus reponatur.* Hoc *enim ex genere uitę, & assiduis domi delitijs, uini, cibi'que affluentia, ac quotidianis quodam modo lustris, cum dies, & horæ, & tempora in aliqua semper uoluptate consumantur,*

mantur, non modo, feroces, & infesti, & arrogantes animi adolescentium fiunt, sed immoderati etiam, & effrenati, & crudeles, atque in omni genere deprauati: ut in naturam mentem'que tyrannicam euadant, nihil'que iudicent rectum, nisi ipsis quod libuerit: cæteros autem homines pecudum ac iumentorum instar sibi seruire statuant oportere: ut confitendum planè sit, qua in domo, atque adeo qua in ciuitate huiuscemodi uigeant mores, sementem in ea omnium malorum & calamitatum esse iactam: nec fieri posse, ut status illius Reip. *aut diu quietus, aut in uniuersum diuturnus sit.* Atqui hanc *uulgus liberalem uitam appellat: falsò istud quidem, uti alia multa: quippe cum ex hac potissimum consuetudine uiuendi, his profusis & luxuriosis sumptibus, auaritiam existere necesse sit, illam uiolentam & rapacem dico, per quam nationes urbesq; euertuntur. Sed quoniam de his rebus subtilius disserendi non est in præsentia locus, sic patrifamilias præscribamus (sit modo is, qui liberos cupiat in uiros fortes, industrios'que euadere) frugalitatem domi, & temperantiam, ac in omni cultu uictuque parsimoniam illi retinendam esse: quæ tamẽ absit à sorde, nec minuti angustique animi iudiciũ præseferat: quod fiet, si quotidiano & penè stato apparatu, mẽsis mũdis potius q̃ locupletibus, nõ obsoniũ parce præbitũ, sed cõquisitio & uarietas fuerit repudiata: uidetur enĩ ĩ hac moderatiõe uitę rõ ineẽ splẽdida & liberalis, uitiũ ĩ utrãque ptẽ deuitãs, digna sapiẽte patrefamilias, cuius q̃tũ ad liberos educãdos ptinet, in hac pte quidẽ peculiaris curatio est: nã matres ferè & fœminæ omnes indulgentiores*

dulgentiores sunt, itaq; infarciendo & suggerendo quod=
cunque expetitum fuerit, corrumpunt mores puerorum,
neq; aduersus eorum uoluntatem uel ipsę quicquam mo=
liuntur, aut dicunt, uel alios patiuntur loqui: quo uno
maxime regnum in anima cupiditatum, & Tyrannis ipsa
alitur. An non attendisti his diebus Paule, cum Persarum
res gestas legeres (me enim autore & Cyrum Xenophon
tis, & Herodoti historias græce amplexus es) quantum
ex diuerso cultu institutioneq; puerili, diuersæ Regum il
lorum naturæ, & contrarij inter se mores extiterint? Cy=
rus ex patre nobili ille quidem & in primis claro apud
Persas, sed tamen in illis moribus educto, quibus panis
& aqua cibus, obsonium autem nasturtium herba, aut si
carnibus uellent uesci, illæ erant labore & sudore, nec si
ne uitæ interdum periculo in syluis & à feris expetendę,
magnus extitit Rex, natus ad res gerendas, laudem &
gloriam in imperio amplificando unam præcipue spectās:
cuius ergo populares comitas atq; æqualitas, in bello ui=
ctas nationes clementia, atq; iustitia effecit, ut non magis
eum charū haberent ciues sui, qui semper amauerant, quàm
deuicti hostes, qui antea illi grauiter offensi fuerant: no=
men quidem illustre est, & sempiternam laudem uirtutis
ad posteritatem consecutus. Hic Cambysen filium, quem
hæredem nominis, atq; imperij relicturus erat, alijs ipse
uidelicet negocijs occupatus, alendum mulieribus permi=
sit: non enim uirtutis uim, neq; rationem è philosophia,
quæ una facit, ut illa sit sibi in omnem partem consen=
tiens, sed à natura tantum acceperat: ergo dignum inue=
nit in

uenit in progenie sua muliebris disciplinæ fructum omni bus enim in delitijs, & mulierum blandimentis educatus Cambyses, *& assuefactus à puero, nihil offendere, quod esset suis cupiditatibus obuium, postea* Rex *appellatus, ad eam intemperiem animi amentiamq; progressus est, nihil ut eum neq; saturare, quod usitatum esset, neq; quod legitimum delectare posset: ita ad cædes multorum, & in his fratris sui germani, furore quodam amentiaq; inductus, cum etiam* Deorum *immortalium numini illuderet, ad extremum sibi manibus allatis, & semetipsum unà & totam* Cyri *domum pessundedit.* Delatum *est postea ad* Darium Persarum *regnum, spectatę nobilitatis inter* Persas, *sed cuius tamen domi cultus atq; fortuna longe à regalibus delitijs abfuisset:* Is *porrò ad imperandum non eandem fortasse animi magnitudinem, quam* Cyrus, *parem quidem iustitiam atque humanitatem attulit: quare eius quoque opera regnum* Persarum *maius effectum est: à quo genitus* Xerxes *ab eadem atq;* Cambyses *educatione muliebri, paternaq; negligentia,* Persas *honore & laude cumulatos, graui ipse dedecore & calamitatibus plurimis affecit.* Atq; *hęc icirco memorata sunt à me, tibi* Paule, *ut appareat quod pluribus uerbis fuit necesse dici, nullum esse obicem ad uirtutem adipiscendam maiorem, quàm delicias domi, & conquisitiores, quàm moderata ratio postulet, rerum apparatus: quorum studio si captus fuerit parens, nil est quod contendat fortem & strenuum, & idoneum magnis rebus post se filium relinquere. Quid ergo est? placet mihi seueram & castam domi esse disci=*

plinam: neq; eam tetricam tamen, sed conditum liberali quadam comitate, ut domestici nullius rei indigeant, amici autem & hospites intro libenter commeent: ad quorum aduentus, inuitationes'q; paterfamilias splendorem conuiuij, & hilaritatem uultus ac sermonis maiorem aliquanto illa quotidiana adhibeat: lautius quoq; accipiat, & elegantius, nec tamen profusi sumptibus (hos enim semper abesse à bene constituta domo uolumus) quin in ipsis epulis & uino tacita poterit inesse exploratio & obseruantia quædam, quo se nam pacto filius gratiarum patriæ disciplinę ac moderati usus memor, pudorem in conuiuio modestiamq; retineat, nouerit'q; sibi ipse in poculis temperare: hoc enim documentum capi in pueris atq; adolescentibus in primis conducere censet Plato, ad speculandum quę sit natura cuiusq;: neq; id nos repudiamus: etenim consilium est periculo uacuum, pręditum utilitate, in quo si satisfecerit adolescens, lætitiamq; conuiuij hilaritate potius & sermone liberali, quàm palato & gutture metiendam sibi duxerit, næ de eo non nequicquam sperare licitum fuerit, talem eum fore, qualem quisq; debet unus suum optare filium ut sit pater. Sed ut nostræ in hoc genere præceptionis summam faciamus: debet is paterfamilias, qui in ingenua disciplina ac liberali, eademq; casta & moderata alere liberos suos uult, sic habere constitutam domi quotidianę impensę rationem, ut & parsimoniam sciat tenere sine sorde, & splendorem ac liberalitatem adhibeat, cum uenit usus, sine profusione & luxuria: ab omni quidem parua & concisa cogitatione rei

cuiusq;

cuiusq; uel minimę curandæ prorsus refugiat, qua omnis planè eijcitur ex animo ingenuitas, & uirtutis indoles obsolescit: hoc enim ex genere morosi, & difficiles, & molesti homines efficiuntur, nec cęteris solum, sed sibi ipsi infesti, omnia quasi semper desperantes, ijdem lucifugi, pusilli, ubi in cœtus se dedere, ridiculi, siti propè in angulis, nihil latum & liberum in animo comprehendentes: oppleti mentem sordibus, & minutissimis occupationibus, quo quid uirtuti, grauitati, dignitati, altitudini animi fieri potest inimicius? Sed, ut ab hoc aliquando genere abeamus, habes Paule in patre formam eius exempli, effigiemq; dignitatis, cuius ego aspectum & contemplationē propositā uelim filio ei, qui ad magnas spes alatur, ad imitandum atq; assequendum: quę quidem in oculorum sensu posita sit, quorum interdum muta speculatio non minus proficit ad uirtutem, quàm aurium auditus uocalis, de quo ipso posthac dicendum nobis est: hic enim sensus disciplinæ est & doctrinę, & omnis sapientię peculiaris ac proprius, ut qui animum solus cernat, quem nequeunt oculi intueri. Itaq; Socrates ille Gręcię sapientissimus, oraculo quoq; delphico sic iudicatus, cum adolescentem quēdam facie honesta ac liberali diutius contemplaretur, illeq; adstaret tacitus, dixisse fertur, Tandem ut te uideam, aliquid loquere: uidelicet ille hominem esse ipsum animum, animi autem cognitionem & perspicientiam non oculis, sed auribus attribuebat: neq; id iniuria, hauriunt enim aures uocem, quam format & distinguit oratio, quę cū sit simulachrum cogitationis atq; mentis, uehiculum sensuum

intestinorum, ex animo ad alium animum uiā sibi faciens, perfert meditationes & commenta illius mentis, unde ipsa profecta est, per aurium meatus ad alteram mentem, legatione q; opportunissima & maxime utili fungitur, ut quę in arcanis mentium penetralibus occulta alioquin laterent & abdita hæc auditus uocis q; ministerio, cum tota humanorum animorum nobilissima atq; acutissima gente cōmunicentur. PAV. *Et si quæ de uisione oculorum dicta à te sunt, quatenus per eos species quædam magnificæ atq; grauis transmittitur animo, cuius ille exemplo & imitatione sit ornatior, summopere me delectauerunt: tamen expecto non minorem ex aurium sensu uoluptatem: quippe cum earum ope, illa ipsa quoq; quæ de oculis dicta sunt, ad animum meum grata iucunda q; peruenerint.* Nanq; *& tu ad hunc ipsum sensum ornandum ac commendādum ijs uerbis usus es, ut non mediocris mihi sit in te audiendo facta expectatio.* IA. *Agemus hoc loco Paule id, quod tu paulo ante dixisti facto opus fore, si accideret usus, ut reuocemus orationem ad priores annos, quos noster sermo erat prętergressus, peruenerat q; ad quandam metam, hoc est ad terminum eius ætatis, quā nos tribus septennijs, & quarti dimidio admodum intendimus definire: illo enim institutionis genere, quod exemplis, & moribus maiorum intuendis uitam uirtutis imitatione exornat, tota modo à nobis adolescentia comprehensa est. Cum uero ad ea referri orationem oporteat, quę in pręceptis & monitis, assiduis q; parentum uocibus erga filios posita sunt, quò illis non solum proponatur, sed exponatur*

natur etiam ipsa uirtus, Principium fuerit nobis ad hoc quintus ætatis annus: nam & is dimidium ferè staturæ conficit, quod ad mensuram corporis pertinet, quantum alterum tantum uidelicet auctionis, & incrementi uiginti cęteri anni addunt consequentes: & eo uertente anno, primum puer qui in potestate mulierum totus antea fuit, ad curam patris bona ex parte traducitur, Iam enim & proloqui expedite quę ipse intus concepit omnia, & planè intelligere alios loquenteis potest. Ergo ab eodem initio & fundamento, quo prius omnem nostræ ædificationis substructionem de integro coagmentantes, ab religione in quam, & ab Dei immortalis amore atque cultu, principia iterum nostrę ducamus orationis: non enim si solem quotidie oriri & reuerti iucunde cernimus, propter excellentiam claritatemq́; maximi syderis, cuius splendore & lumine exhilarescunt omnia, minus debet ad animum uoluptatis accidere, cum de Deo sæpius eadem repetimus, atque adeo multo plus, quando omnis pulchritudo, & fulgor, & uarietas cœlestium astrorum, ab eius ipsius summi Dei infinita pulchritudine, tanquam exiguis riuis deducta est. Primum igitur & ante omnia curare debet pater, ut animum pueri illo timore Dei imbuat, de quo ante dictum est, qui timor solus ad inuictam fortitudinem animi aduersus humanos omnes casus firmandam & constituendam maxime facit: quod erit si uim illius, & ubique præsentiam, immensamq́; maiestatem, non tam rationibus quidem, quas nondum capere potest filij ętas, quàm exemplis, & narrationibus rerum earum, quę diuinitus mirę

acciderunt, exposuerit filio: in beneficijs quoq; eiusdem Dei commemorandis, quibus & priuatim ipse ab illo, & omne genus humanum communiter affectum est, & assiduus fuerit & diligens: in quo mysteria nostræ religionis continentur, quæ sunt tradenda & insinuanda penitus, neque hac informatione filij ad pietatem & religionem: quicquam habendum est antiquius. quod præclare fiet, si quæ sancte & pie filio de rebus diuinis monstrauerit pater, ea non uerbis ipse tantum, sed factis & operibus usurpabit. Secundum Deum autem Diuos q; omnes, quos aut bonitas Dei statim ab initio, aut post præclara ipsorum in terris merita, & honestissime acti dies in cœlum sustulerunt, quorum utiq; debet præcipuus uigere honos, & immortalis apud mortales gloria, parentes suos cuiq; maxime docebit esse honorandos, & re uera cum ferè omnia parentibus debeantur, ortus enim noster & uita, lux quoq; ipsa hæc diurna, quam ore, oculis, naribus, totius deniq; corporis contactu uoluttatu q; libenter & iucunde percipimus, ipsis accepta referenda est: tum autem labores ab eis causa nostra suscepti, pleni curarum & solicitudinis, quo si illi ut alant nos, & producant, sistant q; honeste in cœtu ciuium, atq; æqualium nostrorum, non modo non refugiunt, sed appetunt ultro, & consectantur: digni profecto sunt, ut illis omnis à liberis gratia debeatur, quę pietate potissimum, & cultu eximię cuiusdam uenerationis reddenda est: quam sequitur procuratio illorum uitæ ac salutis, & ut eorum necessitates, atq; incommoda, labore, ac diligentia nostra depellamus: suppeditemus egestati,

stati, infirmitatem sustineamus, omnes domi forisq; molestias, quæ undecunq; inferantur, ab illis propulsemus. Eterim si bene Hesiodus, qui iubet pari mensura reddere beneficium, quod ab alieno acceperis, aut cumulatiore etiam si queas, quantum tandem erit parentibus impendendum, quorum beneficijs par nulla est gratia quæ possit reperiri: nec uero etiam quamuis infirmi, decrepiti, depositi, unquã inutiles filijs parẽtes sunt. Sed ut Diuorum imagines, & simulachra colimus, ob memoriam beneuolentiamq; eorum, quorum uultibus assimulandis illa effigta sunt; & quòd arbitramur ipsos illos Diuos propterea ad benigne nobis faciendum propensiores fore: sic nullum Dei immortalis simulachrum apud nos, quàm in patre & matre potest esse præstantius. Atq; his ita crudiendus est tener animus filij in honore cultuq; parentum, ut pater matrem filio, mater patrem, utrunq; autem domestici ac familiares colendum ac uenerandum puero proponant. Neq; in solis tamen parentibus hic à liberis honos insistere: sed ad auos, reliquosq; maiores, si forte superstites adhuc sint, progredi etiam debet: cum in illis omnium, quæ à parentibus accepimus, causa uideatur etiam esse antiquior. Porrò ab hac in patres auosq; reuerentia, hocq; honore pio ac debito, reliquus quoq; iste honor & communis cultus, qui senibus, & grauibus, & ętate affectis hominibus impenditur, tanquã ex alueo pleno pudoris & probitatis exuberat: iustus ille quidem, neq; illi ætati non congruens, quæ sibi patrium non immerito nomen uindicat: nã et de principio pueri quos nondum subtiliter et exquisite ex oris uultusq; lineamen-

tis possunt discernere, illo aspectu senili admoniti, cunctos uocant patres: & deinde postea cum aequalibus consuetudo propè fraterna coniunctioq; amoris prębet in patribus eius nominis communionem. Iam illa aetate quicunq; est, si non generatione, at consilijs potest puero atq; adolescenti fieri pater. quã ob rẽ rectissime Romulus, siue ille Numa extitit, quorũ alter urbis, alter iuris & religiõis Romanae fuit parens, hac senectutis cum nomine paterno cognatione adductus, summum consilium Ciuitatis Senatum, ipsos autem Senatores Patres nominauit: statuitq; senioribus decedi de uia, caput nudari, & assurgi aduenientibus ab iunioribus debere: quod maxime ac diligentissime Lacedęmone obseruatum fuisse literis traditum est: mirum enim quanto in honore habita fuerit semper in illa Ciuitate prouectior aetas. Ex quo extat illud: ab homine Spartano salse ac docte Atheniensibus exprobratum. Ludis enim Athenis cum Lacedęmoniorum legati in gradibus orchestrę honorifico sanè loco assedissent, postq; aliquantum pleno iam theatro ingressus senex, innixus baculo, homo sanè haud magni pretij, circumiret quaerens locum, neq; eum sessum reciperet quisquam: ut uenit ad Lacedęmoniorum legatos, illi confestim ob ętatis reuerentiam honorificae assurgentes, superiore illi subsellio concessere: propter quod eis cum esset maximo plausu ab uniuerso theatro gratulatio facta, unus eorum non illepide, Ergo probe, inquit, norunt Athenienses quid facere rectum sit, sed id facere ipsi negligunt. Formandus itaq; parentum pręceptis & diligentia est puer, ut honorem senibus, & ma

ioribus

ioribus natu habere condiscat; habeatq; eos penè in parentum loco: proficit enim huiusmodi obseruatio cultusq; maiorum ad omnem uitæ modestiam adolescentibus plurimum, quod & pudorem in animis eorum ingenerat, & multos illis actorum dictorumq; suorum constituit testes, ut nullam in partem ipsi audeant extra honestum & rectum se commouere. Dum enim quos uerentur & colunt, eorum magisterium (ut ita loquar) & malam de se reformidant opinionem, difficilem habent magis rationem peccandi, deprehensiq; erubescunt: unde à uerendo dicta est uerecundia, quæ est actus ipse pudendi atq; erubescendi, in uultu peccatum pingens, & liberalem ferens criminis commissi multam: uadem boni ingenij tamen, & expectatæ in puero uirtutis, ut sanè apposite uideatur dictum, Erubuit, salua res est. Nam pudor ipse habitus est cauendi, & prouidendi, nequid tale contingat, ut sit erubescendum, omni quidem ętati congruens, sed ornamentum pręcipuū adolescentię: quem si amatorem flagitiorum, & propugnaculum continentię uirtutisq; dixerimus, haud sanè falso eum appellauerimus nomine. De quo suaserim equidem parentibus, quibus nostra non leuis futura est autoritas, ut hanc pudoris stirpem in ingenuis animis satam à natura, omni ipsi ope fouere ac propagare in liberis non postmittant: fructus ex ea uberes suorum laborum percæpturi. Quamuis enim non sit pudor idem planè quod uirtus, firmamentum est tamen pręcipuum uirtutis: malæ enim de se opinionis atq; infamiæ est timor, in quo seuera est & diligens uirtutis custodia. Itaq; qui pudorem diuinum timorem

rem esse dixerunt, huius uim affectionis melius denotasse sunt uisi. Solus enim pertimescit ne id amittatur à nobis, quod unum obtinemus honore ac dignitate propemodum diuinum, decus atque honestatem uidelicet. Ac cæteros mortis & periculorum pauores, metus, formidines, qui animos abijciunt ac propè exterminant, cum plerunque uanos atque inutiles, tum semper turpes esse merito existimamus, quorum etiam species ipsa indecora & illiberalis sit, nam & lurido pallore os, & tremoribus membra concutiunt atque deformant: quod accidit animo refugiente ad arcem uitæ, quæ in corde est, & omnia illuc subsidia undique aduocante: ut quasi deseruisse exteriorem mœnium ambitum, & cessisse hosti loco uideatur: pudor uero occurrit foras, extra enim est periculum, ab opinione scilicet, atque oculis, & ruborem in uultu, tanquam personam ad peccatum opponens, se celatum cupit, in quo ipse sese indicat, nec tamen magis deliquisse sese, quàm uel in animo, quod deliquerit, ostendit: idque ita uenuste facit, ut cum uideatur fateri peccatum suum, in eo ipso decat, in quo fatetur. Sed quoniam de his satis multa, redeamus ad id, quod dicebamus, illud idemque de integro sæpiusque dicamus, huius affectionis uim atque naturam, quæ timorem alit in animis ignominiæ, atque propagat, ab eis patribus, quibus recta liberorum educatio est cordi, studiose in filijs inserendam, colendam, adaugendamque esse, ut quæ quoad uera ratio & philosophia ipsa aduentet, bonam in eis mentem, opinionemque custodiat: in quo aliqua non leuis à parentibus diligentia & cura est adhibenda. PAV. *quę mi*

pater?

pater? incredibile est enim quãtopere audire cupiam. Nã & si acceperam à uobis, qui me aluistis, atq; instituistis, honorandos parentes, & maiores natu colendos, idq; ego pro mea parte ut agerem, essemq; uobis dicto audiens, studiose enitebar: nunc tamen cognita utilitate uestri consilij, & quantus inde pudoris existat fructus intelligens, quod antea non animaduertebam, ero posthac in parendo, & perseuerando etiam constantior: quod quidem mihi pręcipue pręter cęteros conuenit: quando cæteri à singulis, ego ex binis parentibus ad uenerandos, colendosq; maiores productus sum. I A. *Lętor Paule non inaneis fuisse operas nostras, quibus te ad philosophiæ studia applicare cœpimus, iam enim mente concipere te intelligo, quantum ad rectum morem uera ratio & scientia ipsa firmamenti afferat. Sed quod de pudore in liberis alendo & conseruando dicebam, id eiusmodi est, ut patres, quos iste amor filiorum ad decus & ad dignitatem instituendorum, dignus patria charitate indulgentiaq; cœpit, suscipiant negocium cum lenitate & mansuetudine, nec ullam asperam, ac perterricrepam (ut uetus Poeta inquit) erudiendi atq; instituendi ineant uiam: uerum facilitate, clementiaq; utantur: uerum ut in omnibus seruetur semper grauitas: non enim usq; eo demittere se debet pater, ut familiarem se, & ueluti sodalem constituat filio: ex quo oritur in puero patris cõtẽptio, & fiducia quædã sui ipsius, ut tanq̃ nulla astrictus lege, q̃cq̃ uq; libuerit, pręfractius id cõcupiscat: neq; rursus ita austerus eẽ & ptinax, ut non multum comitatis atq; humanitatis filio impertiat:*

uiuamq;

uiuamq; Imaginem sui, qua nihil est parentibus in omni ui ta dulcius, non ardore quodam beneuolentię foueat charius atq; amplectatur. Sed ut moderandum est amori, ne nimia indulgentia corruptus puer, exuat metum & reuerentiam sui patris: sic à pręcipiti & praerupta asperitate uehementius etiam abstinendum est, quae amorem elidit ex animo filij, eumq; in id uoluntatis & studij adducit, ut quę cunq; patri placere in se cognouerit, habeat ipse odio: & uel ad illiberalem animi timiditatem se abijciat, uel si fuerit natura contumacior, nitatur in aduersum, & detrectando imperium patris, quotidieq; deterius aliquid faciendo, quasi paternas iniurias sibi uideatur ulcisci. Haec intuens qua fuit sapientia, & quo usu rerum maior ille Cato, in primis ferre, & habere in ore solebat, Non minus pollui, & detestandos esse patresfamilias, qui coniugibus & liberis, quàm eos, qui delubris Deorum immortalium manus attulissent. Et uere, si cogitare uolumus, cum nemini expediat metu contineri in officio, minime conuenit liberis, quorum presertim animos ad decus & ad honestatem cupimus informare: infirmus enim & debilis uirtutis custos metus est: quem qui adhibere in filijs uolunt, audiant Terentium è communi uita huiuscemodi patres commode admodum obiurgantem. Et errat longe mea quidem sententia, qui imperium in liberos grauius & stabilius esse putat, ui quod fit, quàm quod amore adiungitur. Sit igitur hoc patri in primis propositum, ut se amari & magnificari uelit à filio: quod assequetur, si neq; morosus, neq; asper, neq; singula curiosius insectans, nullamq;

in partem

in partem immitis fuerit, & truculentus, præbuerit q; se facilem & indulgentem filio, grauitate tamen ubiq; retenta: id autem erit, si ita facta dictis temperauerit, inter se q; miscuerit, ut in is, quæ erunt studij alicuius & uoluptatis (quę quidem sit concessa atq; ingenua) nihil aut parum uerborum interponens, largiter cuncta suppeditauerit filio, siue equis ille oblectetur, seu canes ad uenandum appetat, uestitu etiam indulserit liberali & splendido, neque nimio tamen: ac deinceps hisce omnibus ut uocare ęquales suos, hospites q; accipere domi, munerare etiam interdum aliquem ex sodalibus suis possit: hęc enim pater si nihil prius garriens cum filio, neq; ineptis collocutionibus iocum & hilaritatem quęrens, grauiter atq; magnifice, ac tanquam consilio certo, utenda, agenda, regenda q; concesserit: mirum quantus in animo illius insidebit, & ad amorem, & ad reuerentiam, nihil ut audeat, ne cogitare quidem filius, in quo displiceat patri. Rursus *si in ijs, quæ erunt uirtutis atq; officij, quæ ad modestiam, quę ad continentiam, quę ad comitatem cum æqualibus pertinebunt, humanitatem cum inferioribus, erga superiores cultum, atq; honorem, pater orationi præceptis q; non pepercerit, fuerit q; in monendo & docendo assiduus.* Porrò autem in *rebus ipsi atq; factis, in quibus recta disciplina cernitur, nihil gratię causa permiserit filio, neq; siuerit ut suo ille arbitrio, ac non ex prescripto patris, præceptis q; uirtutis quicquam gerat, agat'que: nimirum hoc modo maxime illa pudoris fertilis uirtutum & frugifera radix, idoneos nacta cultus, ad summam dignitatem in puerorum animis adolescet:*

adolescet: neque illis solum metum ignominię, sed amorē etiam injiciet & cupiditatem incredibilem adipiscendę laudis: altitudine quoque animi & celsis rectisq; uoluntatibus illos adornabit, ut abhorreant omnem sordem indignitatemq;: optimus enim artifex pater atque is, qui refert ad dignitatem omnia, cum se & propter indulgentiam suam amari à filio, & propter grauitatem metui obtinuerit, facile illius ducet animum in quancunque uolet partem, nec ullum semen in eo uirtutis frustra iaciet. Itaque se ille primum cupiet à patre & laudari & probari, laudato ipso (ut Hector ille Næuianus inquit) uiro, deinde ad æqualium familiaritates & consortia ita se dabit, ut cum splendore uitæ, & morum nobilitate illis antecellat, humanitate tamen uelit esse par. Sic uita erit, noster inquit Terentius, facile omnes perferre ac pati cum quibus erit, cumq; una his sese dedere, eorum obsequi studijs, aduersus nemini: nunquam prępone ns se illis, ita ut facillime sine inuidia laudem inuenias, & amicos pares. At noster iste aliquantum plus: præter laudem enim atque amicitiam nouam, etiā admirationem summæ uirtutis obtinebit. Sed quoniā multa cadunt in hanc ętatem, quæ sunt interdum uitio propiora, quàm uirtuti: quod quidem necessarium uidetur ita esse, propter efferuescentiam cupiditatum tum maxime, & quòd nondum adulta in pueris & adolescentibus est ratio, quæ postea quàm bene confirmata est, uix etiā uidetur posse senes, & ętate prouectos homines, ab omni errato & culpa cohercere: diligenter uidendum est patri, ut ad regendam & gubernandam lubricam ætatem filij

multum

multum æquitatis & patientiæ afferat, acute'que dispiciat, siquid sit commissum uirtuti alienum, atque officio: num id ex eo genere crimen sit, quod ad bonum morem corrumpendum ualeat, an quod ab ætatis & adolescentiæ quasi fermento quodam fuerit profectum, Horum nos criminum genera in presentia non distinguimus, alienus enim de his disserendi est locus. Sed tamen sunt nonnulla, in quibus pater dissimulare & pati, & aliquid permittere adolescétiæ poterit, dum teneant illa aliquem modum, neque habebit necesse omnia pro suo iure exequi, In quibusdam autem acrior, & uigilantior sit necesse est, nec patefieri aditum sinat ad ea insinuanda uitia, quę cum ætate postea accrescunt simul, indolem'que statim ab initio, si inualuerint, uirtutis, mox & rem, & omnem bonam famam eijciunt: cuiusmodi aleæ, ganeo, atque impotentes illi amores sunt, quos tyrannos animi pręclare describit Plato. Ac in superiore quidem illo genere, quod mitius est, minus'que periculosum, si euenerit ut non possit, aut ne debeat pater dissimulare, adhibeat filium, leniter'que eũ obiurget, suam de illo curam, solicitudinem'que, & suum illi ipsi errorem detegens, oret, obtestetur, ut ne patris & propinquorum spem, suamque ipse laudem speratæ, atque exoptatę dignitatis cõtẽdat ire perditũ. Nec multa erunt opus, si rite ego cõiecto, & superiora prudentis disciplinæ præcepta constabunt: grauior erit patre improbator sui facti ipsemet filius, minusque sibi ignoscet, magnoque cum dolore feret preces & monita charissimi parentis. Sin autem (sed nollem tristius aliquid ominari, cum ĩ hac familia, &

in his

in his moribus nihil uideatur accidere posse secus, quàm uelimus) Sed tamen siquid deterius fuerit factum, uehementer quidem agendum erit à patre, & uerbis grauioribus: non tamen usque eò, ut ad trucem illam iracundiam se rumpat, quæ cum uocem uultum'que perturbet, gestus'que omnes impediat loquentis, nunquam non de grauitate detrahit, & spectato uiro semper indecora est. Sed imitabitur senem illum Terentianum, sat seuere, ut uidetur, obiurgantem filium. Hem, tibi ne hęc diutius licere speras facere me uiuo patre? Amicam ut habeas propè iam uxoris loco? Erras, si id credis, & me ignoras Clinia. Ego te meum esse dici tantisper uolo, dum quod te dignum est facies. Sed si id non facis: Ego, quod me in te sit facere dignum, inuenero. Videntur ista permotura quamuis corruptum filium: hoc magis si fuerint ab ea disciplina, & ex eiusmodi patris, qualem supra formauimus, ore prolata: cuius nullo exemplo in paternę culpæ similitudinem filius deductus sit. Erit item remedio, si grauitas rei postulabit, ad quod tamen extremum decurri placet, si pater à filio uidebitur factus alienatior, nec eum amplius, ut consueuerat adhibebit, paulatim'que pristinam suam in illũ indulgentiam, & antea solitam restringet liberalitatem: uel enim proderunt ista, uel aliud erit agendum. Verum quod nos prohibemus in filio, ne eum pater uerberibus cędat, nec ingenuam naturam ad seruilem detrahat conditionem, id in seruo & operario homine facile permittimus: cuius ea sit natura, quemadmodum de Phryge uetus prouerbium est, ut plagis fiat melior: quod etiam erit

studiosius faciendum, si quod peccatum in filio ægre fe-rat pater, id contingat in seruo delicto simul ut sit puniendum: ut omnibus modis intelligat filius, mentem ab sese patris, quandiu ipse illiusmodi fuerit, & à similibus factis uehementer abhorrere. Verum hęc nos uaticinamur, & nequicquam tanquam accidere possint pertimescimus: à quibus omnis natura abhorret, non enim nec suspicandum quidem est, quos talis aluerit, instituerit'q; disciplina, & ad rectum iter uirtutis induxerit, ut eorum possit natura & uoluntas ad praua studia conuerti. Reliquũ illud tantum uidebit pater, & in eo quidem intendet animum curiosius, ut perspiciat, & animaduertat cuiusmodi sint qui de familia aut ex iuuentute, multa familiaritate atq; usu adhærebunt filio: uigilandum est semper, multæ sunt insidiæ bonis nostris, inquit, Ennius: & profecto uix datur spatium diligenti patri ullius capiendæ quietis. Sed ut illis solicitudinibus & curis, si bene locatæ sint, nihil fieri possit dulcius. Ac de familia quidem breue præceptum est (quanquam sui cuiq; domestici debent esse noti) ut omnes æqualiter colant, honorent'q; filium, & aliquid mandanti dicto audientes sint: quotidianum autem obsequium, & cultum circa eum hi gerant, qui sunt nominatim pręfecti à patre. Siquis uero extra ordinem insinuare sese in comitatum & consuetudinem nimis studeat, is tanquam aliquid malitiose cogitans repellatur. In iuuentute maius periculum est, nam & maior sæpe in magna copia sodalium dissimilitudo inest morum, & sunt inter eos aliqui natu grandiores, uel etiam annis longius proue-

sti,q; ex illa ætate simplici atq; lubrica uarijs suis cupiditatibus pastum quęrunt, quorū in primis perniciosa ingenuis moribus est consuetudo: qui quidem omni & sono & strepitu, tanquam insidiosæ aues, ab grege mansuetorum perterrendi sunt. Iuuenem autem à iuuenum æqualium congressu, & consuetudine arcere ęquum non est. Igitur ad omnia huiusmodi pericula remedium iam antiquitus usitatum, pędagogorum cura atq; industria: qui cum assidui comites sint adolescentibus, continent in officio, & aliquid praue cęptātibus, obuiā eunt: quos maxime probatos, & sibi fideles eligere debet pater. Sed etsi horū studiū ac diligentia nonnihil aliquando proficit, nullum tamen fortius est in adolescētibus uirtutis pręsidiū, quàm pudor de quo ante diximus, & illa ordine directa ac sibi bene constans disciplina familiaris, patrisq; in primis sapientia & grauitas, quam cum usu quotidiano imbiberit filius, exemploq; illo domestico & pręceptis patrijs imbutus, pręclaras decori honestiq; imagines, quæ in animo illius penitus insederint, detulerit secum in forum; & se cum cęterorum moribus studijsq; composuerit, tum incipiet notare atq; discernere, quid inter se atq; eos intersit, qui nequaquam simili à disciplina profecti sunt: nec tantum habuerunt Deorum immortalium beneficium. Tunc suis fortunis gratulabitur, gaudebitq; experiri, & quotidie aliquid agere ex illo ingenuo more atq; modo, cuius fructum percipiet non solum in animo suo lętitiam, sed ab æqualibus honorem, & à senibus admirationem, ab uniuersis insignem quandam beneuolentiam: eoq; uelut stimulo

mulo amoris et laudis ad ulteriora semp incitatus, fiet quo- tidie in omni bona parte usu cõfirmatior, benignitatemq; in primis exercebit, iuuabit quos poterit, oĩbus erit comis, molestus nemini: probos & bonos arctiore sibi uinculo familiaritatis adiunget, reliquos non aspernabitur: ita aget dictaq; cia, ut in uerbis & in factis existat dignitas, non se uera illa & grauis, quę maioribus natu consentanea est, sed quæ cum hilaritate modestiaq; coniuncta maxime decat adolescentiam. Deniq; oẽm illam paternæ uirtutis ac dignitatis, optimorumq; morum similitudinem nõdum planè robustam, sed ueluti cum ætate secum unà pubescẽtem, in cœtum æqualium & comitum suorũ domo transferet, ut multi, qui intuebuntur ex eodem loco, eademq; ætate, quosq; illa egregia & puerusta species uirtutis cõmouerit, uideantur fore eo animo, ut conentur imitari: ex quo potest coniectura capi, quantũ ciuitati & toti reipub. euenturum sit boni, si hęc rectè instituendæ adolescentię disciplina aliquando publicè coletur, cũ unius interdum exemplo intelligamus cunctam penè iuuentutem ad imitationem uirtutis facilè accendi posse. PAVLVS. Ita afficior mi pater, cum te hæc audio loquentem, ut lætitiam meam ipse uix feram: quippe qui Dei immortalis maximo dono adeptus sum, ut & hac uolun tatead consectandam uirtutem, & in hac disciplina alitus essem, ex qua fructus iam aliquos capere incipio ex ijs, qui à te modo numerati sunt: sed cum in hunc uitæ statũ & uirtutis usum pductus est adolescẽs, quid nã quęso illi amplius deest, quominus felix sit ac beatus? IA. To

tum id Paule, quod est maxime necessarium, uirtus ipsa uidelicet, cuius umbram rectum esse morem iam toties diximus: nobis uero uestigandum & tenendum corpus est, ne tanquam in somno uisis inanibus decepti, sed uigilantes, & re uera summi boni efficiamur compotes. PAV. Iam intelligo te uelle philosophiam dicere. IA. Volo inquam uero: illa enim est una, sine qua nullius hominis uita (diuinam semper excipio sortem) suopte certe ipsa consilio, nec sapiens unquam, nec beata esse potest. PAV. Cur igitur non quamprimum ad illam tertiam partem nostrae institutionis tendimus? in qua, ut arbitror, philosophia ipsa inest: cuius tota est, ut dicis, uirtutis expolitio. Et si enim me summopere haec delectant, quę dicta sunt & dicuntur, tamen ad ipsum fontem & caput omnium uirtutum cupio accedere. IA. Vnum etiam restat Paule, de quo à nobis aliquid dicendum est, quod cum honore atq; utilitate primarium sit, propter quandam tamen opportunitatem in oratione à nobis factum est postremum: nullum enim adhuc uerbum de ueritate fecimus. At ea est praecipua non solum bene moratę, sed etiam uere beatae & sapientis uitae procreatrix, sine qua nihil neq; probum, neq; prudens, neq; liberale, neq; magnificum uere potest existere. quis enim mentiri & fallere non dico assuefactus (monstrum enim illud hominis potius quàm homo est) sed uel paululum modo inducens animum, licere aliud sentire aliquando, aliud loqui, & habere linguam à corde discrepantem, in numero eorum ponendus est, in quibus spes à nobis futurę eximię dignitatis constituatur?

PAV.

PAV. *Videtur uero repudiandus quisquis ille est: nec mihi uenerat in mentem, cum tamen iam quotidie magis ex te, & in Aristotele ipso, quem te hortante ac pręmonstrante in manibus habeo, possim incipere nosse hoc tantum & tam eximium bonum ueritatis. Sed cur de ea mentionem in hoc extremo, ut' tute inquis, loco faciendam tibi reseruaueris, id ego audire ex te expeto.* IA. *Quia anceps est in utranque partem & cum in omne genus doctrinæ scientiæque diffusa, tum ad bonum morem etiam pertinens: quoniam autem de more, & disciplina domestica, qua in primis assuefaciendus ad omnia recta & honesta est adolescens, dictum à nobis fuit: non quin plura alia possint dici, sed quia hæc futura sunt satis.* Nunc *autem ad ea tendimus, quæ non tam consuetudinis, quàm certi consilij, & suapte scientia ac ratione directæ uoluntatis sunt: ueritatem in utroque genere instituendi pręcipuā & primas ferentem parteis, in hoc potissimum loco constituimus, ut cum una eademque dominetur utrobique, una quoque & morale illud ac modestum facileque monenti recte obtemperans cogat agmen, & hoc sapiens eruditumque ducat.* PAV. *Quasi ueritatem uinculum dicas, quo ambo genera ista contineantur.* IA. *Immo lumen, à quo ambo & creantur & illustrantur, hoc quidem diurno sydere tanto potentius, quòd sol iste oculis, ueritas mentibus lucem & diem affert, atque hic facit ut res, quales sunt, tales etiam cernantur: illa, ut quod sunt, id illud ipsum sint. Sed hoc lumen & proprie' & proxime' philosophia ipsa sectatur: omnemque suam curam, omnem operam studiumque*

impendit in eo, ut huius luminis percipienda ueritatē fiat compos, quod cum apprehenderit, suumq; & proprium tenuerit, iam ipsa in luce & in ueritate habitans, attollit in altū, circūcirca errantibus, ut cōmunicatione lucis illi admoniti, minus ruant in tenebris, minus perturbentur: in quo maximus est concursus omnium mortalium, maxima uarietas: hi enim quanquam luminis aliqua ex parte participes, umbris tamen plurimis impediti atq; impliciti, quæ quo longius absunt ab editiore lumine, hoc uolitant maiores, sæpissime falluntur in eo, quod appetunt, & pro bonis mala amplectuntur: cumq; se pedem tutò ponere existimauerint, labuntur præcipites: hoc lumen, quod est sua cuiq; ratio, certissimis scientijs ac doctrinis illuminata, & sibi ipsa in omni consilio actioneq; prægrediens, neq; alieno indigens ductu, philosophia ipsa continet: ad quam quod sit rectum iter tertia mox nostræ institutionis pars indicabit. Sed ut in hoc lumine summe & maxime ueritas est, sic in illo genere posteriore uirtutis, quod disciplina & monitis diximus cōparari, quēadmodū luminis, ita & ueritatis radius quidam inest: non principē, sed accersitam insinuans lucem. De quo nobis restabat aliquid dicendum, antequam de moribus & disciplina sermonem totum compleremus: Ideoq; seruauimus in hunc locum, ut à radio ad lumen, & ad ueritatem ipsam à ueritatis simulachro propinquus transitus foret. PAV. Commode sanè & ita fuit faciendum. Sed quis est, qui ista considerans, non ad amorem & studium philosophiæ totus rapiatur? IA. Deberet hoc quidem ita esse: sed

tamen non desunt Paule, qui illam contemnant, atque adeo uituperent, & in inuidiam ad populum adducant. PAV. *Iniquos homines narras: estq; propterea iandudum à te suscepta philosophiæ defensio aduersus uituperatores huiusmodi, quam ut perficias, atq; aliquando edas, cum alij sæpe multi, tum uero duo doctissimi & tibi amicissimi homines* Paulus Iouius, & Lazarus Bonamicus *te quotidie flagitant: quorum de uirtute & doctrina quid sentias crebro ex te audire soleo.* IA. *quid ni audias de hominibus cum amantissimis nostri, tum dignissimis ipsis, qui ab omnibus amentur, quorum magnum in utroque nostræ ætati positum est decus.* Nam Iouius *non solum medicinæ scientia, in qua excellit, tam cognitione artis, quàm utilitate ex ea & obsequio erga amicos, uerum omnibus ingenuis & liberalibus disciplinis instructus, in primisq; eloquentia, & dicendi genere quodam magnifico contulit se ad scribendam historiã, in qua ueterum optimorum scriptorum & fidem & gloriam in nostram ætatem refert.* Lazari *uero in* Latinis & Græcis *literis, præsertimq; in hac, de qua loquitur, philosophia, tanta est eruditio, eaq; prestantis ingenij uis, ut ipsum cum audimus, nullius ex antiquis aut nouis doctoribus, aut scientiam maiorem, aut copiam requiramus: quod quidem in eo speciosius existit, quòd ita uiuit, & ita factus ipse est, ut in oĩ uirtutis & humanitatis officio, philosophiam habuisse uideatur nõ dicendi magistram, sed faciendi. quibus quidem ambobus hoc quod dicis à me desiderantibus, quippiã negare esse arbitror nefas. Sed qui*

D 4 *scit an*

scit an diuino quodam consilio hic illi noster dialogus forte prepositus fuerit. PAV. *quid ita?* IA. *Vt per gradus, & uelut planiore uia, ab his preceptis, & recte cōsuescendi disciplina, ad illa altiora philosophie consilia, & ipsum apicem uirtutis ascendatur.* PAV. *Verisimile hoc quidem, nam & bene cogitantibus semper adest Deus.* IA. *Redeamus Paule ad patrem illā ueritatis, quā moralis huius disciplinæ esse diximus, aut potius quò melius hęc ueritatis diuisio intelligatur, sic agamus.* PAV. *quo pacto?* IA. *Falsum natura quædam est maxime contraria & inimica ueritati.* PAV. *Ita est.* IA. *Huius partes sunt duæ.* PAV. *quæ?* IA. *Vna pars cernitur in eo, cum ipsi nosmetipsos decipimus, & praua aliqua opinione inducti, aut captiosis rationibus argumentisq́; constricti, quæ cum aliquam cupiditatem ualentem in nobis suffragatricem nacta sunt, maximam habent uim ad mouendum & persuadendum, scire nos arbitramur quod nequaquam scimus, hæremusq́; in eo, & restamus confidenter: quod accidit, cum uel id quod est, non esse, uel quod non est, esse, aut cuius est generis, rationis, qualitatis, efficientiæ, id non illius, sed alterius modi esse suscipimus.* PAV. *Intelligo.* IA. *Hoc falsum Paule quod est erroris mēdacij, & totius ignorātię caput, Dijs mediusfidius et hōibus est inimicissimū, q̄q̄ in diuinā naturā non cadit falsitas, neq; error: uerūtamen tanquam è regione illi sempiternæ ueritati oppositum, non solum hominum mentes quotidie, sed & illas cœlestes, & incorporeas potuit olim peruertere: nec uero grauiore ullo malo, acerbiore atq; exitiosiore*

tiosiore alia ulla peste uita nostra conflictatur & pertur=batū est, quàm huius labe ignorantiæ, quæ sibi ipsa scien tia esse uideatur: hinc superbia, hinc contumacia, hinc illa immoderata atq; infinita cupiditas, hinc nimius sui ipsius amor, & iuris atq; iniuriæ parum æqua descri-ptio: ex qua deinde illa inuitam tot incommoda dimanát, iræ, inimicitię, bella, cædes, urbium & nationum fun-ditus euersiones, unicuiq; secum, non solū aduersus alios, semper ferè dissensio, & cum popularibus, cum ciuibus, cum affinibus, cum cognatis grauis sępe discordia: de=niq; omnis hominum ad homines societas, quæ naturæ fœdere ipso & conciliata & sancta est, huius tanti per=nicie mali iandudum uiolata, conuulsa, & in totum penè dissipata est. P A V. *Magnum incommodum prædicas ignorantię, mi pater.* I A. *Quid mirum, cum illa lu=men animi nostri mentem ipsam extinguat, & falsis per suasionibus tanquam clauis excæcet, si erroris & temeri tatis & uariarum offensionum plena sunt omnia. Sed hoc tantum malum sola philosophia se ablaturam esse pollicε=tur: idq; adeo prę stat, si rite tractetur, sitq; ad Deum & summum rerum omnium bonum tota cum fide & re=ligione conuersa. Quod nobis uerum Deum & filium Dei colentibus, unis assequi diuinitus est concessum.* P A V. *Sanè præclarum est hoc & philosophiæ, & Christianæ religionis donum.* I A. *Res ipsa indicio fuit ita esse, si-cut dicis Paule: Sed quoniam non est huius temporis insi stere in his diutius, ad alteram partem falsi, quo de agi=mus, accedamus.* P A V. *Equidem te in his morari diu*

nellem:

uellem: nec est quicquam, quod audiam iucundius, rursusq; philosophiæ amore incendor. Sed uereor ne mea ignorantia mihi quoque ad illam adipiscendam impedimento sit. IA. Nequaquam Paule, nec tu istam ignorantiam pertimueris, quæ ad discendum, & accipiendum parata est, tanquam uacua domus & patens, utq; honesta supellectile instruatur expectans. Illam tu mihi ignorantiam præsta ut caueas, quæ falsis opinionibus referta, in eisq; pertinax, cum orichalcum pro auro ipso amplexa fuerit, ueras amplius opes nil moratur: aderit tempus, uel potius adest, cum explebis cupiditatem istam tuam, & nobilissimorum amorum fies compos: quorum iam gustum aliquem ex Ethicis Aristotelis, ad quę pauloante es ingressus, percipere potes. PAV. Sic faxit ille summus nostri generis conditor, idemq; post eiusdem per unigenitum filium suum contaminati & perditi liberator effectus, cui me tota mente atque omni corde deuoueo. IA. Atqui hoc sentire & sic facere Paule, & prima & summa est philosophiæ ueritas. Nunc attende de altero illo falso quid rei sit. PAV. Dic modo. IA. Hoc falsum tanquam uirgultum & propago ab illius prioris falsi radice proueniens, consistis in eo, siquis non se ipse fallens nec mentiens sibi ipsi, sed callidus & gnarus apprime, quid agatur, alterum uelit circumuenire & fallere, ut in errorem inducat, ut aliud illi pro alio obijciens, longe eum abducat & dimoueat à uero: icirco autē proficiscitur à primo hoc alterū falsum, quod nequaquam

circumuenire & fraude irretire alterum conaretur quispiã, nisi esset ipse prius praua illa opinione captus & circumuentus quærendum esse quoquomodo auaritię, libidini, aut cuicp cupiditati pastum. Sed hęc consuetudo atcp exercitatio fallendi alterum, & mentiendi, ijs, quibus hodie uiuitur moribus, sic in omnes ferè uitę sectas ac quotidiana uitæ officia effusa est & dimanauit, ut angustum admodum inter homines locum ueritati & fidei reliquisse uideatur.

PAV. *Fertur uulgo quidem ita se rem habere.* IA. *quid ni feratur quod extat ante oculos, quod eminet. quis enim est uel paulum modo in hęc communis uitę studia ingressus, qui commercia hominum inter ipsos uiderit, quæ fide gerantur, non intelligat quemadmodum gladio in prę lijs milites ad deijciendum capiundum'ue hostem, sic fraude plurimum & mendacio uti homines, qui quidem malitię quasi gladius est, ad proximum constringendum, ut supplantato altero, ad sua quiscp optata facilius perueniat. Sed quamuis desueta iam hisce moribus ac temporibus, quamuis neglecta atque posthabita, tamen quo rarior, hoc clarior est & pretiosior fidei possessio, Licet qui uafri sunt, astuti, uersipelles, cuiusuis pretij homines ducantur, his'que à populo plaudatur interdum, & qui callide circumuenire aliquem, aut lepide norunt imponere alicui, omnia'que ad gratiam & ad uoluptatem agere, in aulis etiam principum, magni habeantur: tamen nec unquam tuta, & semper ipsis turpis, alijs etiam perniciosa horum est ratio uitę, atcp exercitatio: nihil enim potest esse decorum neque splendidum, necp*

idem sibi fidens, aut sat munitum aduersus casum, atque fortunam, unde absit ueritas, quę cuius insedit in animo, & sancto cum illo fœdere copulata, omnium eius dictorum atq; factorum sit particeps, admirabilem quandam illi authoritatem et speciem præbet inter homines, tanquã mortalis Dei. Debet *igitur pater huius posterioris falsi (quando ad illud maius, quod à philosophia ipsa depellitur, ętas adhuc non est adolescentis) culpam omnem & labem à filio propulsare: monereq; & pręcipere diligenter, ut ne unquam inducat animum aliud sentire intus, aliud loqui. Sed in puero facilis est pręceptio, neq; enim multum malitia illa ętas peccat: cum adolescente iam facto, accuratius est insistendũ, ut animaduertat, sibiq; persuasum habeat, neq; uirtutis uim, neq; exẽplũ optimi moris, nec uero honorem illũ qui ab ęqualibus expetitur, nec dignitatem, ad quàm oĩa consilia diriguntur, sine fide & integritate cuiquam constare posse: ut assuescat abhorrere à mendacio, & linguam habeat semper cordi consonantem: nec solum in uerbis & sermonibus ad alterum, recta, uera, simplicia discat loqui: sed in consilijs & factis nihil fictum, nec fallax, nec simulatum habeat: quò enim facta uerbis potiora sunt, hoc magis in iis quàm illis mentiri decerpereq; est dedecorosum: mentiuntur autem qui uersutiloquis (ut ille ait) malitijs, honestam speciem uirtutis parũ honestę pretendunt cupiditati, neq; ad ueritatem referunt, neq; quia ita decet, neq; quia ita rectũ est, sed inclinant et uergunt ad alterũ aliquẽ finem: qua quidẽ ementita uirtute nullum uitium est monstrosius. Atq; horum quidem illa*

obstructio

obstructio simulationis neq; diuturna est, & ab acutioribus statim perspicitur, dant enim manus, oculi, uultus, celeriter aliqua signa: nec unquam usq; eò occuli & abscondi potest ueritas, ut non emergat aliqua, atq; appareat: ubi uero deprehensi sunt, & persona detracta producti in publicum, maiore in uituperatione ignominiaq; uersantur, quàm si uitium palàm ex initio fuissent professi. Atqui ex fide bona adolescens studuerit uirtuti, decusq; & ornamentum uitę à ueritate sibi duxerit, nullum unquam locum simulationi & mendacio in moribus suis esse sinet: nisi ioci interdum causa: cum non fraus fuerit, sed lusus, atq; id tamen parce & molliter, ut ne lędat eum cui uult illudere: scite enim & apte scire hoc agere, condimentum est nonnunquam sodalitij & familiaritatis: nec nos austerum, aut tetricum, aut difficilem esse adolescentem uolumus, sed hilarem, & comem, descendentem ad omnia, quę illa ętas natura fert, modestiam tamen & mediocritatem secum deferentem. In eandem quoq; mendacij & simulationis affinitatem transit imitatio: quid enim aliud est imitari, quàm capere similitudinem eius quod non sis? Sed hoc si fiat in eam partem, ut effingas imitando quę recta honestaq; sunt, ut si eius gestum uultumq; imitere, qui dolorem corporis fortiter tulit, aut in uoluptate fuit temperans, aut amissam iam aciem restituit, referas eum uoce, motu, corpore, laudabilis est imitatio, nec ueritatem rejciens illa, sed aduocans: quemadmodum etiam nostra hęc, de qua disseruimus, probata domi disciplina, uerę uirtutis dicta est imitatio. Si uero imitationem conuerteris ad deteriora,

ad deteriora, & aliquos mimorum motus, uultusq́; scurrarum, eorumq́; dicta & facta, captandi risus gratia, uolueris imitari: nihil est hoc genere ludendi illiberalius; nec quod pudori & modestiæ magis contrarium sit: extremæ enim impudentię est, adde etiam si uis stultitiæ ac leuitatis, uelle deridiculum esse: nec aliquid bonæ indolis residere in eo potest, qui id agit ipse ut rideatur. Sed ut hoc turpe & sordidum lusionis genus reijcimus, sic multas relinquimus adolescenti lætitiæ & hilaritatis uias. Decet enim adolescentem, hunc quem nos instituimus, ita studere præstare cęteris in omni ornamento honoreq́; uirtutis, ut ad illa, quæ sunt adolescentium communia, cum paribus suis æqualiter se dedat: currere, saltare, ludere, eos utiq; lusus, quibus corpus exercetur. choreas ducere interdum, conuiuium habere, cachinnari aliquando liberius, iocis & dictis hilaritatem accersere, sed ut seruet in his quem sępius diximus modum, in quo ipso inest id, quod decet: quod non erit illi difficile notare ab illis patrijs institutis, disciplinaq́; domestica: per quam sensim illa diuina decori species moribus eius addita & insinuata fuerit. Consequetur autem ex his, ut cum propter facilitatem, humanitatem, comitatemq́; naturæ plurimum eum sui ęquales diligant, tum uero propter uirtutem, integritatem, elegantiam morum, etiam cum quadā illum admiratione uenerentur: summamq́; habeant illi omnium rerum fidem, & propè uoluntarij illius sese imperio subijciant; multi etiam ut studeant imitari: & quidem omnes ferè ex quotidiana consuetudine atq; usu, ali-

qua

qua ex illo uirtutis lineamenta in suos mores transferent: nonnulli uero accedent propius, et similes fieri conabuntur; ut quod alias diximus, & dicendum sæpius est, perfacile possit iudicari, quantum sit bonum eventurum ciuitati; primum si puerorum recta educatio publice excolatur: Deinde *ab unius sæpe bene instituti adolescentis imitatione atque exemplo. quod potuisti modo in te expertus commode existimare* Paule, *cum enim in te unum spectet iuuentus nostrę ciuitatis, cunctaq; sese ad te applicet, & familiaritate tua maiorem in modum gaudeat, potuisti reprimere pauloante maledicentiam, quæ increbuerat in iuuentute tam prompte de altero & tam libenter detrahendi: à quo more cum pro natura tua abhorrens ipse, comiter ab iis petijsses ut abstinerent, facta est iuuentus tua opera modestior.* PAV. *Equidem quid egerim nescio, nec si quid etiam ago, id mihi pater tribuendum est, sed tibi: ueruntamen illud & cognosco & fateor, plurimum in eo fore ornamenti & commodi ciuitati, si iuuentus bene instituta sit: quod ut contingat, utinam ea omnes, quam tu mihi modo præscripsisti utantur disciplina: quicunque ille quidem extiterit sic educatus atque alitus, hic maximum habiturus est profecto* Deorum *immortalium erga se beneuolentiæ testimonium.* I A. *Nimirum ita est* Paule, *orandusq;* Deus, *ut quamplurimos uelit suę huius benignitatis esse participes. Verum nos hoc transacto bonorum morum & disciplinæ rectę curriculo, rursus alium cursum ueluti reprehendentes ad caput et pueritię principia iam tertio redeamus.*

PA V.

PAV. *Nempe ut quę literarum iam & doctrinę sunt, artiumq́; earum quas uocamus optimas, eorum ornatu & ordine instituas adolescentiam?* IA. *Nę: atq; ut ubi uera residet uirtus, non ubi imitatio agitur uirtutis, eam illuc deducamus.* PAV. *A Dijs penatibus ad Apollinis & musarum uidelicet.* IA. *quid si ad eam sapientiam potius, quę è capite patris prognata, & eodem amoris spiritu cum patre ipso nexa atque concors, ad omnem mortalium illustrandā uitam olim egressa est, et cum nihilominus permaneret in patre, ad nos se contulit, ut abiectos humi, & nil sublime meditantes, ad cœlestium bonorum, & certam immortalitatis spem excitaret? huic enim debetur quodamq; perfectum est, quod in trinitate potissime est spectandum.* PAV. *Sic quidem oppido melius, sed ego latino more locutus sum.* IA. *quod quidem ego minime reprehenderim Paule: dare enim aliquid stilo & consuetudini eius linguę, in qua uelis loqui, concessum sanè est: Sicut & nos ubi de diuinis nominatim non agitur, figuras illas & modos Latinę dictionis ad illuminandam orationem non inuiti adsciscimus: ut mehercule interdum dicamus medius fidius, Deos etiam immortales plurium numero nonnunquam proferimus, non sensum ex his uerbis ullum, sed sonum duntaxat quęrentes, atq; ut splendidior & fortior, nec abhorrens ab ipsa antiquitate procedat oratio: quando ea quidem suis ornata atq; instructa dotibus, ad docendum quid uerum, sanctum, rectum'q; sit, & ad impellendum in id quod conueniat agi, maius multo pondus & maiorem quandā uim affert.* PAV. *Na*

uiter studendum est igitur orationi, & stilo, ut te intelligo loqui. IA. *Et maxime quidem si quid agere aut perficere uis quod sit egregium: nam philosophia, & quam præcipue quærimus, uirtus ac sapientia, si tibi tecum uiuẽdũ esset soli, forsitan se una contenta foret, neq́; requireret quicquã amplius. Cum uero tibi in cœtu hominum, & cum plurimis uiuendum sit, omniumq́; studiorum, utilitatum, officiorũq́; & tuorum cum illis & illorum tecum communicatio facienda, ad hanc humanę uitæ societatem apte commodeq́; gerendam, nullum instrumentum est oratione prestantius. Itaq́; et facio sępe, & facturus sum: ut te adhorter in primis ad hæc studia, quibus dicendi egregia & pręstans ratio comparatur: hoc etiam studiosius quod me quãtum proficias, & quid mihi spei præbeas nil pœnitet.* PAV. *Faciam equidem quod meum est, ut labore & diligentia tibi satisfaciam mi pater: q̃tum uero effici per me possit, totum tuo iudicio permittã.* IA. *Dabitur hac in re opa ab utroq́; nostrum Paule, ut recte fit. Sed nos aliud initiũ nostri sermonis facientes, redeamus ad eandẽ pueritiã de qua totiẽs iam iteravimus loqui: ut eam alio quodam itinere, aliã semita ad indagandum melius uirtutem deducamus: nam quæ adhuc de uirtute dicta sunt, & si uerissima ea sunt, creduntur tamen à iuuene, non intelliguntur.* Hic autem tertius *quasi actus nostræ deductionis reliquis perfectior, in eum locum adducet adolescẽtiam, unde nõ alienos imitari gressus, sed ipsamet cernere quo & qua uadendum sibi sit tanquam è specula poterit, suiq́; erit consilij domina & uoluntatis. Igitur puerum ut primum fari commode, &*

uerba diserte proloqui poterit, aliquosq; ingenijs cœperit igniculos iacere pueriles, studiose inducat pater in opinionem & desiderium addiscendarum literarum: quod per quam apte fiet, si accersendis maiusculis pueris, qui iam aliquantum in legendo profecerint, & illis auscultandis, laudauerit præsente filio recte recitantes, exosculatusq; fuerit, aliquid etiam dederit muneris ac præmij: mouebitur enim animus filij ad eadem æmulanda studia, in quibus alterum sic probari perspexerit: ipseq; ultrò petet, ipse flagitabit easdem sibi tabellas, & eandem exercitationem dari. quæ dandæ erunt, cum ornatæ ipsæ & concinnæ per sese, tum illustribus scriptę literis, ut omnibus rebus, quibus capi potest illa ætas, ad amorem & cupiditatem legendi perliciatur. Semper enim prouidendum diligenter est, ut literarum desiderium ita antecedat in puero, ut nunquam satietas nimia consequatur. Sed etsi pater eiusmodi sit, ut omnibus ipse optimis artibus literisq; eruditus, docere possit filium, & præclare eum in omni doctrinæ genere instituere, censuerim tamen idoneum illi magistrum esse eligendum, qui huic uni uacet negocio, nullaq; omnino re alia, neq; occupatione teneatur. Sed sit in hanc curam erudiendi filij totus intentus, à qua patrem sæpe familias, tam forensibus quàm domesticis negocijs necesse est auocari: hanc nostram de adsciscendo liberis magistro sententiam M. Cicero comprobat, qui cum ea esset ingenij, literarum & omnis scientię gloria, ut locupletasse ipse & ornasse potius eloquentiam, quàm ulla ab ea ornamenta sumpsisse uideretur, in eru-

diendo tamen filio alienis magistris usus est: uerum hoc, quod facile est præceptu atque imperatu, re ipsa & experiundo uehementer fit difficile. Rari enim sunt, utinam'que adeo rari isti, aliqui tamen essent, qui comprehendissent animo, quid sit uere sapere, & uinculum illud, quo omnes humanitatis artes inter se continentur, ad cuius unius sapientię spem & alimus & constituimus filium, quale sit tenerent: neque ij aut ostentandi sui causa, aut lucrifaciendi, aut popularis auræ colligendæ, ad singulas addiscendas sese dederent artes: si tamen addiscere est ignorare, quem ad finem percipiendum sit quod addiscas. Sed quoniam de hoc errore uulgato & propè cōmuni in nostro de laudibus philosophię libro satis est dictum, & alibi sæpe dicetur, reuertamur ad puerum eum, quem in manibus habemus, magistrumq; illi præficiamus è literario ludo, cuius mores probati sint, & diligentia in docendo cognita: qui ità quotidianum pensum legendi & scribendi à puero exiget, ut nulla in re sit asper, nec minis, aut uiolentia utatur: summopere enim cauendum est, ne eas literas odisse incipiat puer, quas nondum potest ipsarum causa diligere: spe ille potius & laude prouocandus est, interdumq; ex pacto agendum, ut cum plures horas sibi ipse sumpserit ad pueriles obeundos lusus, unā aliquam præbeat magistro. Legendi ergo & scribendi prima pręceptio est pueritiæ, & primum rudimētū: quod prompte & celeriter facere debet puer, ac sine ulla dubitatione uel minima nosse literas, uel ipsas p sese, uel in syllabis dictionibusq; coniunctas; nec nosse solum sed pro

nuntiare commode sono uocis simplici rectoq́;, literis neque oppressis nimium, neque expressis: itemq́; perlegere cursim quicquid scriptum oblatum fuerit: idq́; & prorsus & rursus retro contra'ꝗ reuoluere: hæc enim quamuis minima uidentur, tamen quoniam fundamenta sunt cæterorum, firmius sunt statuenda, immorandum'ꝗ in his aliquanto diutius, quoad planè resideant, atque comprehendant. quod autem de literis, uel de literarum potius elementis ac notis dictum est, non de latinis tantum, sed de Græcis quoque uolumus intelligi: harum enim utranꝗ linguarum ab eo uolumus addisci, qui ad eximiam spem summę uirtutis alatur: utriusꝗ enim maximi & doctissimi autores sunt, omnia'ꝗ doctrinarum genera in utraꝗ egregie sunt tradita: tum autem prudentiæ, sapientiæ, eloquentiæ utrobiꝗ summa uis, & ita nexa inter se, ac mutuo se continens, ut qui alteram sine altera perceperit, debile quiddam & mancum esse adeptus uideatur. Ad utranꝗ igitur & Græcam & Latinam orationem legendis & scribendis literis statim de principio imbuendus est puer: in quo illud primum admodum occurrit laudabile, quod est in more positum, ut simul cum literarum notis, elementa quoque Christianæ religionis in puero insinuentur: nam ut dictum est, nec uirtus, nec doctrina, nec spes honestæ aut beatæ agendæ uitæ ulla est, qua non pertinet, nec comes est religio: graues'ꝗ tum sententię summorum autorum proponendæ illi sunt, ad sanctitatem uitæ, & ad exemplum fugiendarum aut expetendarum rerum pertinentes, quas animus tener bene appre-

apprehendat, deferatq; secum in omnem posteriorem uitam. Sed hanc consuetudinem legendi iam scribendiq; familiariter sequitur continuo grammaticæ ars: cuius nomen ductum quidem à literis, tenuem uidetur habere appellationem, sed est eius facultas uberior: non literas enim solum, & nomina, uerbaq;, ac reliquas omnes orationis partes, sed poetarum quoque & oratorum cognitionem ita complectitur, & pertractat, ut paruum in ijs relinquere uideatur uelle alijs artibus quibusdam locum: quod meo est animo non tam grammaticæ proprium, quàm eorum, qui ad suam ex alijs generibus facultatem doctrinamq; ostentandam, huius artis nomine abuti uoluerunt. Scripserunt enim de ea complures docti uiri, cum Græci, tum Latini: sed alij alio modo, presse castigateq; nonnulli, multi abundantius: nisi forte necessario credimus tria millia librorum amplius à Didymo in arte grammatica fuisse scripta. Apollonius in Græcis, & Herodianus probatiores: magnam laudem apud nostros meruit Donatus, & qui illum Seruius æmulatus est: tum deinde multi. Sed nostrum non est enumerare scriptores: potius illud uideamus, quomodo & quatenus grammaticæ tradenda puero est: neque tam artis totum, sed captum ętatis illius consideremus: nam siqua sunt in illa arte difficilia & ardua, non tam necessarijs quàm subtilibus implicata disputationibus, rejciantur in id tempus, cum alijs pluribus disciplinis instructus adolescens, ocium conterere in huiusmodi quęstionibus poterit: quæ tunc ultrò sese illi offerent, & ex aliena quadam facultate acutius disceptabuntur: te-

nerum quidem pueri animum onerare his difficultatibus, tullius consilij est. Quid enim illi proderit nosse controuersiam, utrum participium sit pars orationis; an redigatur sub uerbo: & utrum uocabuli an nominis in rebus appellandis potior usus sit: & similia multa, quae ne intelligentibus quidem admodum usui esse possunt? Potius mihi is ad illa aperte & simpliciter perdiscenda ducatur, quę necessariam habent utilitatem, ut literas distinguat, aliasq; nouerit uocales, quę purum ex se proferant sonum, alias consonantes, quae cum illis iunctę & compositae sonent, rursusq; ex consonantibus semiuocales, quarum sonus incipiat à uocali: caeteras mutas, in quibus uocalis sonus tantum desinit. Intelliget etiam bissonas, quas διφθόγγους *Graeci, ex duabus uocalibus esse compositas: tum his adiungat omnibus pronunciationem congruam. Ad dictionum uero syluam ita traducatur, ut sine ulla ambiguitate addiscat octo illas peruulgatas orationis partes: quarum singularum proprietates, & quasi insignia quędam, debet cognoscere, ut sciat internosse: ut uerbi causa, Nomen esse quod rei naturam aut qualitatem denotet in suo statu manentem, idq; casibus deflecti, speciebus diuidi, numeris mutari, generibus uariari, figuris distingui. Verbum esse, quod rem in motu aliquo signet uel agendi uel patiendi, in quo pro casibus sunt temporum flexiones. Participium, quod affine utriq; & uerbo & nomini: tempus & motum accipiat à uerbo in reliquis sequatur nomen. Pronomen uero, quod uicem praebeat nominis, in ijs nominibus scilicet, quę propria sunt, & certum per-*

tum personam aliquam indicant. Aduerbia porrò & prępositiones illa, quod nisi uerbo adiuncta uim habent nullam, hę uel nominibus separatim appositæ, idq; ferè semper præeundo atque antecedendo, unde nomen nactę sunt, uel etiam cum his & cum uerbis in compositione copulatę augent, uel minuunt, uel uertunt sensa eorum, quibus cũ componuntur. Cõiunctiones uero, quod superiores quinque partes orationis binas trinas ue adhęrescendo coniungunt. Interiectiones è contrario, quod cursum & sensum clausulę interpungunt aliqua uoce humani affectus indice inter posita, quę habeat spem, lætitiam, metum, dolorem, alacritatem, admirationem, & similia quędam. Sed hęc, quę in puerili disciplina commodius traduntur, perstringenda tantũ modo nobis sunt, indicamus enim iter duntaxat, non disciplinam ipsam tradimus. Sequuntur flexiones quatuor primarum partium orationis, quarum tres casibus, uerbum ipsum temporibus tantum inclinatur, quę probe & penitus memorię mandandę sunt: earumq; uarietas facillime est & familiarissime discernenda: tum autem qui cuique uerbo casus subsequatur, quiue antecedat, hęc enim summa est meo quidem animo grammaticæ facultas, scire ita struere & contexere orationem casibus, numero, genere, tẽporibus, ut nihil sit perturbatum, nihil non concors, nihil non inter se apte cohęrens & consonum, quod tum in uersibus, quàm soluta oratione tenendum grammatico est: est enim & huius artis propria quãtitatis syllabarum notio, & quis cuique carmini pes conueniat, nam uerborum & nominum quę communi analogię præuaricata

sum, & discrepantes à consimilium cæterorum ratione in. duere formas, usus & cognitio, non tam scrupulosis anxijsq; præceptis, quàm ex bonorum autorum crebra lectio ne percipienda est: quod idem de rectè scribendi scientia, quę Grçcè orthographia est, dicimus: hanc enim onero sam & difficilem pueris ad noscendum, si per regulas pręceptaq; tradamus, assiduus legendi scribendiq; usus melius confirmat, et in uniuersum tota grãmaticæ ars plurimum communi consuetudine loquendi, & ueterum doctorum autoritate nixa est: cuius extremum & finis est scire apte construere, & coagmentare orationem ut nihil discors in ea, neque præposterum sit: idq; tum prosa, tum carmine, in quo syllabarum præterea quantitas expendatur. Hoc *cum efficere poterit puer prompte & parate, atque ut in agendo nihil hęsitet, est enim propterea quòd hæc ars fundamentum est, & ueluti solum reliquarum artium, ut si ea debiliter comprehensa sit, omnem superextructionem mutare oporteat, diligentius in ea elaborandum, optime ut teneatur. Cum inquam fuerit hęc puero bene percepta, & cognita, tum audentius quicquid libuerit oneris est illi ĩponendũ: nam & ipse his nodosis & minutis difficultatibus expeditus, quę laborẽ aĩ in puero nõ mediocrẽ, delectationem habẽt propemodũ nullã, tanquam equus modo domitus gestiet in campos procurrere liberiores, & suarum uirium, suiq; ingenij aliquod periculum facere.* Ita *quę sequentur iam non laboriosa illi, sed grata iucundaq; erunt.* Igitur *è uestigio ad exercitationes & pręcepta artis rhetoricę traducendus est: cui eadem*

quidem

quidem quę ipsi grammaticę subiecta est materia, nominū & uerborum uidelicet, & omnis formandæ cōponendęq; orationis, uerū alio modo. Illa enim, ut diximus, sat habet struere aptam inter se & congruentem personis temporibusq; orationem, aut carmen suis pedibus & numeris integrū componere, eoq; functa officio quiescit, nec habet causam ulterius progrediendi. Rhetorica uero hoc quidē accipit ab illa, tanquam sibi necessariū, sed nulla est in necessarijs dignitas. Itaq; sic excolit acceptum atq; exornat, ut illo apparatu instructuq; orationis nihil fieri possit admirabilius. Hac de arte plura dicēda essent, quippe è qua tantum sit humanę uitę ornamentum, nisi in Cicerone pręclarissime expressa essent omnia: quem & meo hortatu, & uoluntate tua assiduum in manibus Paule geris: hic enim tibi & nunc, & postea, & semper legendus est: nec legendus solum, sed omnibus intimis sensibus & modis deuorādus: nulla est enim laus prudētię, nullum lumen orationis, nulla sententiarum dignitas, nulla uerborū, nullus in dicendo lepos, nullum acumen ingenij, nulla uis animi, quæ non in eo non dicam appareat atq; extet, uerum ita emineat, acrisq; ad permouendum uehemensq; sit, ut torrente quodā omnium suauitatum obruat sensus animosq; legentium. Sed etsi in hoc uno oīa insunt, quę ad huius præclari generis facultatem uidentur esse requirenda: prętereaq; & doctrinæ et sapientię maxima cum his coniuncta uis: tamen ubi te ad huius imitationem conformaueris, neq; colorem solū, sed fucum etiā & habitum illius orationis fueris nactus: tum legendi cęteri quoq; tibi sunt authores Latini, Gręciq;, tum

tum oratores, tum etiam poetæ. Est enim huic ætati, in qua tu es Paule, & uero etiam consequenti magno ornamento simul & emolumento, uidere multorum ingenia atque scripta: quod & multa addiscũtur à multis, quæ ad usum & manum quotidie opportuna accidere possunt: & lectio uaria ac multiplex iudicandi uim prudentiamq; confirmat: quæ si in uno duntaxat genere uersetur, nec habeat qui cum quid comparet, non delectu ullo ad id se applicuisse, etiam si sit optimum, sed casu & fortuna in illud solum incidisse uideatur. At nos delectu uolumus & iudicio ualere uel maxime eius adolescentis naturam, de quo iandudũ insistimus loqui: quanquam non est adolescentiæ iudicare, uigere ingenio illi ætati potius conuenit: porrò autem ingenij est cum percipere celeriter id, quod tradatur, tum uero arrepto à demonstrante principio, precurrere aliquantum, & ex paucis statim plura aliqua intelligere: quod quidem eximium, in primisq; optabile Deorum immortalium in nobis donum est: iudicandi autem ipsa uis, non tam celeritatem, quàm pondus habet, neque in prœuidendo magis, quàm in circunspiciendo est posita: ex multis enim circumcirca sese offerentibus eligat illud oportet, quod maxime sit accommodum: quod quidem fieri sine cõparatione plurium non potest: quam nobis probandi & ad sciscendi potiora facultatem usus rerum multarum, & in hominum consilijs, fortuitisq; euentibus longe agitatio, in primisq; lectio erudita & uaria affert: neque tamen absque illo naturæ munere, quo bono ingenio præditi in lucem uenimus: nam si ingenium absit, pro nihilo cuncta sunt: ut naturam

ut naturam ubiq; præcipue dominari appareat. Sed etsi non est iudicatio propria adolescentiæ, eis tamen armis, & eo cultu comitatuq; rerum illa ornanda ætas est, ut cum maturum fuerit, acute queat & recte iudicare: in quo maximam partem literarum scientia adiuuabit, & cogni tio uetustatis, & lectio quamplurima summorum proba- tissimorumq; authorum, quorum nemo est aspernandus ex ijs, quos iniuria temporum de multis reliquos nobis fe cit: nec solum egregia utilitas, sed maxima quoq; dele- ctatio ex illorum lectione uaria percipietur. Iuuabit co- gnosse ac mirari unà uim illam incredibilem uehemen- tiamq; Demosthenis: *cuius oratio sic sensis inter se, qua- si hamis, conserta esse mihi uidetur, ut si literam unam tollas, seriem totam labare sit necesse: ita quidem est pu- gnax, ut semper uincere: ita plena ac referta, ut obruere: ita arguta, ut nunquam non decipere aduersarios possit: quàm crebra præterea in ea prædicatio antiquitatis, qui delectus uerborum ac sententiarum, quàm multę ad lau- dem & ad decus sumptæ ex tempore & ex causa co- hortationes? ut merito huius unius principis in dicendo gloria Graię gentis eloquentia nitatur. Huius inimicus & in repub. aduersarius* Aeschines *toto genere omissior, canorum tamen habet quiddam & profluens. Subtilis* Ly*sias & uerbis maxime proprius.* Nam Isocratis *eloquen tiam probatam alioquin, nimię cõcinnitates, & quædam quasi delitiæ, ut minus uideretur uirilis efficere.* Horum et *cęterorum, ut dico, crebra lectio non solum uoluptate affi- cit cognoscendis summorum hominum ingenijs ac dissimi- litudinibus*

litudinibus, sed auget etiam facultatem inter dissimilia et uaria genera dijudicandi. quod idem de rerũ gestarum scriptoribus est dicendum, quorum nostris mehercule non minor est quàm Græcis aut elegantia aut copia: atq; in his aliquanto etiam expressius apparet, quod ad confirmandã prudentiam hominum pertinet: ueterum enim ducum, & eorum, qui in gubernatione rerum publicarum floruerunt cõsilijs actisq; perdiscendis, & quid cauendũ in uita, et quid sectandum sit ex euentis illorũ facile intelligitur. quid de Poetis dicam? quorũ cernis profecto & quę in utraq; lingua copia, & quanta non solũ ad demulcendos, uerũ etiam ad impellendos animos nostros uis sit: atq; hoc genus sanctum, & Dijs amabile semper habitum est: non enim tam studio humana'ue cogitatione, quàm spiritu quodam diuinitus inflati, uidentur illa effundere, quę sonis numerisq; constructa aures sensusq; corripiunt: & ad permiscendos animos nostros tanq̃ illiquefacta funduntur: ut in quacunq; impulerint partem, non uideatur posse obsisti. quo etiam ex illa Platonis rep. quam is in libris perfectã condidit, poetę exire iussi sunt, ne si ad suum arbitrium, et quodcunq; eorũ animis libuisset scribere ac diuulgare agressi essent, quod in communi liberum erat Græcia, ciuium suorum mores facillime corrumperent: & re uera plus est in hac facultate momenti, quàm quisquam forte suspicetur, tum ad frangendos, atq; eneruandos uoluptate, aut cæteris permotionibus animos, tum rursus ad eosdem uirtute & constantia corroborandos. Sed quoniam hoc uidetur esse communis Musicę officium, cuius pars uel præcipua poeticę est, eaq; adeo se

des & basis, qua tota ars Musica collocata est, & sustinetur, de ea est aliquid dicendum, siquid nobis uelimus hoc cursu & hac commemoratione artium ingenuarum, et quē ad finem contendamus prius exposuerimus. PAV. *Equidem pendeo animi quo tu loco statuas esse* Poetas, *& illā* Platonis *sententiam pertimesco: sed tamen cum recordor me te authore cum illis uiuere iamdudū familiariter, eosq; sæpius in manibus habere, consolor ipse me, nec uereor ut tu mihi illam uel oblectationem & requiem à seuerioribus studijs, uel etiam ut ego experior non mediocrem utilitatem ad linguam & uitam excolēdam, adimas: nam siquis mei ingenij captus est ad ista expēdenda, in quibus tamen quotidie uersor, nec intelligo quid* Homero *uberius aut magnificentius legere possim, nec quid* Virgilio *diuinius: qui duo cum sint non singulorum sępe hominum studio solum, sed ipsarum nationum contentione inter se comparati, utri dandus sit in hac laude principatus, soleo crebro usurpare sententiam tuam: qui sic dicere es solitus, plurima esse in* Homero, *quæ in cœlum tolli, nihil in nostro, quod melius possit optari: ab illo tamen tanquam fonte & patre omniū doctrinarum cæteros ueluti riuos fluxisse putas.* Nā *quod comœdiam sæpe affirmas priuatę uitę & ciuilis consuetudinis esse magistram, speciem habet, ut ego arbitror, hos quoq; poetas non repudiantis: quorum* Terentius *ceu sedatus amnis quemadmodum fluat pure & leniter, nihil secum turbidum neq; fucatum deferens: utq; se accommodet ad omnia quæ incidunt, apte, scite, eleganterq; & narranda & respondenda, quis legens non cum quadam animi de-*

lectatione

lectatione miretur? in quo mihi uidetur habitare ipsa modestia: sic enim cauet ab obscœno spurcoq;, ut interdum quid quanq; deceat personam parum attendere uideatur. Plautus *fortasse licentior: sed tamen quid eo ad locupletandam latinam orationem & facilitatem sermonis copiamq; uerborum, potest esse utilius?* De poetis *cæteris nõ loquar, quorum est &* Græcis *&* Latinis *festiua copia: plura enim genera poetarum habentur, quod in oratoribus fortasse non ita est.* Sed *hoc dicam communiter de uniuersis, cum sit aliquid in unoquoque quod excellat in aliqua in ingenij parte, & in plerisque laudabilia permulta, non uideri hoc genus ab institutione bonorum morum & à studijs doctrinę eius, quam expetimus, repellendum esse. Quod si fortunę & temporis iniquitas aut nobis in uetustis cõseruandis autoribus tragœdiã reliquisset, aut non ademisset* Gręcis *comœdiam, magnam opinor uoluptatem ex* Græcorum *&* Latinorum *inter se scriptorum contentione caperemus.* Sed *quando hoc nobis bonum ereptum est, siue hęc hominum iniuria fuerit, siue temporis, ex alternorum tamen lectione licet animaduertere, quę sit utriusq; generis uis, quanquam tragœdia forte turbulentior, & ad concitandos diuersis affectibus animos non parum certe potentior.* I A. Polite *ista admodum & perquam commode* Paule: *itaque gaudeo tua ista in expendendis scriptoribus* Gręcis *&* Latinis *attentione ac diligentia, in qua specimen nobis eximium tui ingenij prębes: mihi quidem non paruam laboris partẽ ademisti in discernendis & dijudicandis poetis, nam hos*

modo quos commemorasti, & alios ferè horũ similes non legendos solum, sed habendos tibi perquamfamiliareis puto: nec usq; eò Platonis illud interdictum horreo, ut non putem bonum morem potius poetis, quàm poetas bono mori legem esse laturos. Sed tamen neq; ille in eo statuendo nõ aliquid secutus est: et nos te nolumus in numero ducere poetarum sotadicos istos impuros uersificatores, qui ad omnem petulantiam progressi, omnia scurrulibus probris referserunt. PAV. Nequaquam mi pater, intelligo enim quos dicas, nisi siquando illi legendi sunt, ut excellentium et grauium poetarum uirtus & sapientia magis eluceat. Sed quod de Musica te uelle dixisti dicere, id ego audire sanè aueo. IA. Quippe qui in hac arte patris tui cura apprime à pueritia instructus fuisti. Sed ego non ea dicam, quę huius uulgatę & triuialis Symphonię sint, cuius auribus tantum suauitate demulcendis omne est lenocinium, & quę in sola penè uocum flexione ac modulatione ipsa consistunt: hanc enim uelut bonis moribus inimicissimam iure et ab rep. sua exclusit Plato, & in suas ciuitates Aegyptij nunquã admisere. Sed dicendũ est de uera Musica, cuius animis ab agresti illo rigidoq; sensu ad urbanitatem reflectendis, & eisdẽ rursus ne mollicia nimia perfluant, uirtute & constantia uinciendis, totum officiũ est: & quoniã diximus esse quiddã, quod anteuertendũ primo nobis uideretur, sic habeto: cũ quemadmodũ in stadio fieri solet, nos in hoc disciplinarũ & artiũ ingenuarũ ueluti decursu quasi è carceribus deducamus adolescentiam, ut eam in loco ubi est pręmium certaminis positum sistamus: summum esse illud

& extremum

& extremum quo tendimus ipsam illam de qua toties iam locuti sumus perfectricem naturæ humanę ac rationis & beatę uitę largitricem philosophiam: ad quam cum fuerit peruentum, constituenda in ea sedes est, & omnium consiliorum collocandum domicilium: quippe cum nec quod ad salutem nostri, tranquillitatemq; pertineat, nec quod ad sani animi plurimas capiundas uoluptates utile sit, quicquã ibi possit deesse: porrò exorsus huius nostræ deductionis grammaticæ ipsa extitit: è qua cum tantum institeris in eà quantùm fuerit necesse, ad ornandam & excolendam, alia quadam arte et doctrina orationem discedendum est, cuius in primis necessarię & maxime prę clarę facultatis studiũ in omnem reliquam deinceps uitam pertinere debere diximus: tanquam sine qua magnus uir quisspiam, & inter cęteros gloria eminens nec domi, nec uero etiam belli existere facile possit. Verum etsi hanc exercitationem grauiter, distincte, ornateq; differendi, qua de re cunque fuerit propositum comitem adolescenti, in omnem ętatem tradimus, ut cum unà cum eo ad philosophiam tanquã ad mare fluuius peruecta fuerit, coalescat cum illa in unum quasi corpus et confluat: sic eam uolumus aliarum artium ac disciplinarum, tanquam aquarum & fluminum accessu, uberiorem fluere. Itaque nulla est earum artium, quę liberales sunt, et in genuo homine dignę existimantur, non suscipienda adolescenti quatenus commodum sit, hoc est ut tantum in una quaque ponatur temporis, quantum fuerit satis, nam neque rit negocium difficile, & illę tamen societate & consensu quodam nexę inter se & colligatę sunt, ut qui in unam

penitius intrarit, facilé sibi aditum patefaciat ad cęteras. Itaq; antiqui illi Græci, qui hęc curiosius et in maiore ocio q̃ nostri tractauerunt, cum cernerent ad perfectam summamq; sapientiam, quam illi in gubernatione rerum publicarum: & in excellendo ac pręstando cæteris hominibus consilio ac eloquentia positam arbitrabantur, iter esse per huiuscemodi artes, pręceptores quidem dicendi simul & sapiendi, quos illi Sophistas uocabant, quasi ciuilis prudentię magistros, impenso conducebant pretio liberis: ut affixi illis semper, ab eorum latere nunquam discederent: ad alios uero doctores Geometras, Musicos, Astronomos, filios tanquam deambulatum iubebant duci: apud quos tamen aliquid reperirent quod operę precium esset addiscere. Sed cum ætas puerilis & paulo etiam magis adolescens plurimo igni citata & uiuida, quiescere nullo pacto queat, semperq; in agitatu motuq; sit, nec garriendi, cursandi, clamandi constituat modum, quas putauerunt artes regendæ illi ætati & temperamento quodam fingendæ idoneas potissimum esse, eas primas adhibuerunt, gymnasticam uidelicet & musicam, quarum altera corporis in puero motus, altera animi, effusos ipsos per sese & immoderatos, sub leges quasdam redigeret: ut cum suos naturæ cursus impetusq; permisisset, affingeret tamen quiddam ex arte & disciplina, quod cum uenustatem omnibus illis motionibus, tum corpori ualetudinem, animo modestiam præterea posset afferre. Ac quod ad corpus quidem & eius exercitationes attinet, permulta ex illo antiquo usu contraria consuetudine sublata sunt: non enim nos neque frequenti=

bus balneis utimur, neque quotidie lauamus, quod illi studio faciebant: nec oleum iandiu aut palęstram ullam nouimus: tantum quę erant Romanæ *exercitationis propria in nostris moribus remanserunt, pleraque equitare, currere, pila ludere, iaculum mittere, certare rudibus, & siqua eiusmodi sunt ad laborem corporis ualetudinemq́; spectantia, quæ non tam sunt artis, quàm studij: & in quibus decor omnis accersendus est, non à pręceptis magistri, sed ab ipsius ingenio & modestia adolescentis.* V*num etiam reliquum est commune gymnasticę & musicæ agitandi corporis artificium, quod in choreis situm est, & in ipsa arte studioq́; ad fidium sonitum tibiarum'ue saltandi.* In *quo ipso tamen musicæ priores partes obtinet, ad quam, quoniam de gymnastica satis est dictum, eis coloribus, quos probauit antiquitas in puerorum animis depingendam iam transeamus.*

PAV. Q*uàm uereor, ne hoc quicquid ego didici musices, ex eo genere sit, quod tibi minus probandum esse uideatur, quanquam ego iandudum ab illo propè desueui, & ut tu uidere potes, minus minusq́; eo quotidie delector, & ad hanc grauiorem & nobiliorem musicen, quam conspicor in poetis, libentius me dedo, quæ animum meum illis numeris & dignitate ac grauitate sententiarum propè in cœlum rapit.* IA. Q*uod didicisti* P*aule de uocibus & tonis (sic enim uos appellatis) aut tollendis in acutum, aut rursus in graue deprimendis, itemq́; de certis, falsisq́; uocalis, nec non de eo quantum integer tonus, quantum dimidiatus pendat, quæ*

in diapason uis, quæ in diapente, qui gradus uocum numeriq́; & ipsorum inter se permutationes, quæ cui uoci cum uoce quaque consonantia, & siqua sunt talia musici ludi documenta, non inficiabor ea abs te & rite & necessario percepta esse. Sed harum rerum cognitio est non difficilis: illud uidendum, ne malo usu ars sine dubio ad hominis naturam in primis accommodata, si corrupta ea sit, mores deinde quoque & animos nostros ipsa corrumpat: etenim nihil est profecto ad obligandum & comprehendendum animum numero potentius, nec quod se magis illi insinuet, aut normam legemq́; prescribat, quemadmodum eum uelit moueri & affici: declarat hoc tacitè ipsa sæpe lectio oratorum & poetarum, & quando in utrisque numerus modiq́; sunt, & mensurę interuallaq́; uerborum, & si in poetis id multo est expressius: sed tamen hos cum legimus, sentimus nos intus affici, & qua numerosa illa uis sese inferat, cum hac unà ferri, & in omnem partem pertrahi sensus nostros. Quod si uox cantusq́; accedat illi cōpositioni accommodatus & cōgruens, uix ullum animi robur obstiterit, quin det manus, & se ducēdum tanquam addictū prębeat. Quid ergo est? quò plus in hoc genere est actionis & uirium, hoc magis prouidendum erat, quod tamen nequaq̄ fit, ut ne cuiq; liberum esset, quemadmodum quisq; uellet musicę modos & uariare et flectere, sed statis quibusdā et publicè probatis oēs cogerentur uti: quod quidem antiquitus Lacedęmone usq; eò seuere fuit obseruatum, ut Timotheum Citharœdum, nobilem in primis magno

gro concursu artem Spartæ profitentem, quod chordam unam addidisset in cithara, tanquam soluentem leges, & labefactantem iuuenum disciplinam, illa ciuitas exterminandum curauerit. quod si quæratur qui modus sit in musicis tenendus, hæc ego omnia attendenda esse puto: cum constet chorus ex tribus, sententia, rythmo (hic enim numerus nobis est) & uoce, primum quidem omnium & potissimum sententiam esse, utpote quæ sit sedes & fundamentũ reliquorum, & per se ipsa ualeat non minimum ad suadendum animo uel dissuadendum: numeris autem modisq; contorta penetret multo acrius: si uero etiam cantu & uoce fuerit modulata, iam omnis intus sensus & hominem totum possideat. Videndum est igitur a cute uel ciuitati, si quæ forte aliquando publice huius rei susceperit curam, uel priuato ciui, qui bene & pudice erudiendi filij certe sit curiosus, ita ut addiscatur hæc ars, ut quod subiectum materiesq; est artis, uerba uidelicet & sententiæ, ex genere eo sint, quod ad optimos conseruandos alendosq; mores ualeat plurimum: quod idonee fiet, si aut laudes clarorum uirorum, eorum'ue dicta & pronunciata ad uirtutem pertinentia, aut diuinæ res, & de Deo ipso ea prædicabuntur, quæ habent illius bonitatis, benignitatis, clementiæq; commemorationem, cum maxima nostra utilitate beneficijsq; coniunctam: cuiusmodi primum scripsit in originibus Cato, usurpatum fuisse apud ueteres Romanos, ut post epulas ad tibiam fortium uirorum laudes, & præclara in patriam merita canerentur: altero interdum utuntur poetæ, ut apud Virgilium Iopas, de sole, & luna,

& cœle=

& cœlestibus rebus illic canens: apud nos uero sublimius multo atque sanctius, qui sacris numeris diuinæ potestatis, & erga nos beneficentiæ mysteria cecinerunt: quod & nuper musis omnibus approbantibus fecit homo ingenio & eloquentia & Christiana pietate in omni poetica facultate prestans Actius Syncerus: hac quidem basi supposita & collocata, adhibendus iam deinceps numerus est: qui nequaquam poterit profecto fluidus esse, & mollis, & incostans, si dignitatem illius sententiæ apte debeat modulari: sed habebit suauitatem austeram & uirilem necessario, grauesq; consectabitur modos: non enim aut natura ipsa fert, aut nostra potest pati expectatio, ut factum egregium Mutij Scæuę siquis narrando astringat, numeris celeribus id iambis debeat euoluere: festinationis enim & auiditatis, & turbati iratiq; animi pedes illi sunt, non constantis inuictęq; uirtutis: neque item deuotio illa Deciorum, & in medios hostes procursus, cum se illi pro patriæ salute ad certam proiecere mortem, mollibus elegis aut fluentibus dithirambis uinciendus est: sed heroum quęrit carmen, ut dignitatem rerum par numerus consequatur: Porrò sententia & numero consonantibus non poterit uox illis solidum & uirile tenentibus ipsa infracta & muliebris esse, qui iam erit concentus non solum ad bonos mores & disciplinam utilis, sed etiam, ut mea fert opinio, iucunditate ipsa, & amœnitate longe superior: non enim dulci quodam ueluti decocto satietatem cito afferet, & sensus fastidio ab alienabit, sed suauita-

tem autoritate condiens tenebit diutius, atque in adolescentium animis insinuans praeclarum illud fœdus honestatis cum uoluptate, quod caput esse bonorum morum diximus, idoneum erit id & conciliare in animo, & conseruare. Hanc ego *musicam & tibi* Paule & *omnibus adolescentibus, qui uirtutis uolunt esse studiosi, & sectandam cupide, & firmiter comprehendendam praecipio: quanquam tu quidem nostra monita tuo studio antecedis.* Nam *ista, quę nunc uulgo & passim celebris est musica, quid habere in se potest recti ac decori, quae aut nulla uerborum fermè & sententiarum sede suffulta sit: aut si etiam habeat subiectam aliquam sententiam, illius tamen sensum ac notionem concise fractis ac uibratis inter fauces uocibus infuscet & impediat: quasi uero idcirco reperta musica sit, non quę mulceat temperetq; animos, sed quę auribus tantum deseruiat, & imitetur uolucrum ac bestiarum cantus, quarum tamen similes esse nollemus: at hoc est corporeum animum efficere, & minime compotem sui: à quo iure optimo cum abhorreret* Plato, *huic esse tali in sua ciuitate noluit locum: nanque ubi molles, infractę, uoluptariaeq; sententię paribus numeris, & simili uocum modulamine proferuntur, uel ad libidines fluxae, uel in doloribus languentes, uel ad subitos turbidi animi motus praecipites, & cócitatae, quá tu ibi labē uirtutis, quá bonorum morum uastitatem fieri putas?* E*t nimirū hoc modo primū pristinū suum morem rectum & laudabilem corrupit* Graecia *theatris & scenis nimium frequentandis, chorisq; illis in*

lis in primis adſciſcendis, qui ſuauitate aures, animos autem maxime affectionibus uarijs permouiſſent: inde in urbem Romam *deuecta illa pernicies, neruos antiquę grauitatis perfregit, & diſcidit: nostra autem hac ætate quid ſperari debeat boni ex huiuſcemodi muſica, promptum eſt cognoſcere, cum uideamus quibus moribus ſint ij, qui eam tradunt & profitentur. quaombrem non illa hęc eſt digna homine libero, ſed quam paulo ante protulimus, laudabili ſententia, grauibus numeris, uoce uirili ad ſtudium uirtutis animum accendentem: cui ſi adiungatur præterea motus agitatioq; corporis ad ſonum numerumq; conuerſa, iam ſaltatio exoritur, & choreæ ipſæ, quarum nos uſum non penitus interdicimus adoleſcentiæ, raro modo illæ & ſobrie exerceantur: non inutiles erunt exhilarandis animis, & ex ſtudiorum labore & contracta illa cura reficiendis: uerum miſſas eas facere celeriter oportet, & ſaltationem totam deſerere: mature enim fit inepta, neque poteſt cum grauitate uirili, ſedatioribusq; moribus ullo pacto in unum locum tempusq; conuenire: paulatim deinde quoq; cantus & uocis modulatio relinquenda eſt, ut ne utamur ea ipſi, non ut ne audiamus utenteis alios.* Nam *auditio cuicunque ætati concesſa ſane ſit, etiam ſenectæ, & ultimę, dum modicæ fiat, neque nimis dedita opera expetatur.* Rhythmos *quidem & ſententias numeris aſtrictas ex illo genere graui, ſiue in legendis poetis, ſiue in carminibus interdum etiam pangendis, omnis uitę comites uolumus eſſe,*

habent enim amœnum iuxta atque opportunum à ſeuerioribus ſæpe ſtudijs & publicis curis occupationibus'ꝗ diuerſorium. PAV. Percepi planè mi pater, & quid tu adſciſcas, probes'q; in muſicis,& quid repellas: dabo operam igitur ut tibi in utroꝗ ac ueritati ipſi ſatisfaciam. IA. Ne Arihmetica quidem Paule non aduocanda eſt in cæterarum conſortium diſciplinarum, quę eſt ipſa ars & ſcientia numerandi: cuius uſus ita nobis neceſſarius eſt,ut uideamur abſꝗ ea ne quot digitos quidem habeamus in manibus, aut quot oculis intueamur ſcire poſſe: quod ridiculе uidetur accidiſſe priſcis hominibus ante Palamedem, cuius hoc inuentum apud Troiam fuiſſe fertur: quo quidem tempore neque Agamemnon tanti exercitus dux,neque is, qui in conſilijs excellere ab Homero dictus eſt Neſtor, naque uero Vlyſſes mortalium omnium uerſutiſſimus, numerum earũ nauium,quibus appulerunt ad Troiam, potuiſſent dicere. Sed fabulis miſſis, huius artis ſcientia atque exercitatio adoleſcentibus tradenda eſt,quatenus quidem expedit: principia enim certe percipienda ſunt, & introrſum nonnihil penetrandum, ut numerorum differentias, paris'que & imparis uim ac ipſorum inter ſe multiplices ac uarios intelligamus nexus, reſponſus'ꝗ propè mirabiles referentium certis interuallis & ſpatijs priores in numeris antecedentibus affectiones.ac notas poſteriorum ſemper numerorum, ac ſiqua ſunt alia eiuſdem modi, quæ cum ingenua oblectatione noſcende, artis liberaliſſimę, ad acuendum excitandumꝗ ingenium pręcipue idonea ſunt: mentem'q; pręterea à corporeis abſtrahunt

ſtrahunt rebus, & ad meliorem ſuimet uſum conuertunt: ut ſua ui nixa, neque ſenſibilium rerum diuerberata, cogitationibus in illa ęterna et immobili ueritate intuenda firmius hęrere poſſit, id quod ſcientia hęc habet inprimis: eſt enim numerorum ea natura & uis, ut nullo aut minimo cō mercio cum fluxis rebus, & nunquam in eodem ſtatu manentibus, implicata ſit, ſed tanquam pura & ſimplex, et ſibi ſepoſita uirgo, non adeuntium oculis, nec manibus, ſed caſtis tantummodo mentibus attrectetur: quo etiam deterius ſibi ex illa & ſuę ui tę auſpicium faciunt, qui illam eius partem, quę in ſubducendis & colligendis ſummis poſita eſt, quam ratiocinatiuā appellamus, conferunt ad quęſtum, neq; emolumentum ex ea ſibimet ipſis, ſed arcę & loculis ſuis appetunt: & ſi enim huic quoq; miniſterio appoſita eſt, non alio fini tamen recte uſurpatur, quàm ut belli & domi bene geratur reſpub. & priuatę quoq; rationes ordine adminiſtrentur, quę ſine hoc ſtudio teneri rite non queunt. Ac quęſtus quidem ingenuis animis turpis ſemper & ſordidus eſt: recta autem communis rei priuatęq; gubernatio ſapientis hominis propria. Quid quod ab iſta arte cęteris omnibus artibus, quas mathematicas uocamus, principia traduntur, nec ſine hac illę ſuum munus obire poſſunt? Quid enim ſine notione numerorū Muſica? Quid Geometria? Quid ipſa cœli & ſyderum ſpeculatrix Aſtrologia poteſt efficere? quę cum artes ab hac arte numerum tanquam animum acceperint, ueſtiunt deinde illum ipſę, & de ſuo aliquid quaſi corpus adglutinant: ut uerbi cauſa, unitati, qua nihil eſt in natura rerum ſimplicius,

neque

neque in seipsa contractius, & ab omni omnino aliena re absolutius, situm & positionem Geometria addit, Musica sonum, uisum etiam & motum adiungit Astrologia. Quid Geometriam quibus uerbis honestabimus? cuius uis disciplinæ latius etiam permanat, & in omneis artes penitus opificiaq; humanæ uitę diffusa est? cum enim puncti sit linearum, superficierum, figurarum tam in plano, quàm in solido scientia, certissimisq; nixa rationibus & fundamentis, nusquam labatur, nunquam titubet, cum ad mirabiles præbet in tuenda ueritate animis uoluptates, tum omnibus apta rebus non solum atque apposita, uerum in primis etiam & maxime necessaria est: illud enim quod unum continet omnia, quę arte & manu effici solent, libratio ipsa & collocatio, & unius ad alterum proportione facta commensio Geometricæ tota est: neque starent tecta urbium & mœnia, illaq; ampla & præclara operum monumenta, quæ in templis, theatris, fornicibusq; uetustis Romanæ *urbis adhuc conspicimus, non tanta admiratione nos afficerent, nisi geometricis fuissent elaborata mensionibus. Quid columnę, porticusq;? Quid belli instrumenta, & machinę? Quid fingendi, pingendi, & aut ex ęre, aut ex marmore cudendi tantis opificum ingenijs nobilitata quondam, & solis ingenuis permissa ars? ipsaq; tota nauigatio, & locorum, orarum, regionum, littorum ex geographia sumpta descriptio? agrorumq; dimensus, & aquarum deriuationes? ac denique ne singula memorem, quicquid uel oculis spectabile & magnificum, uel ad usus uitæ commodum ac necessarium est, huius omne est artis*

& geome-

& geometricæ facultatis inuentum. Quanquam quid nos manu facta recensemus, cum ipsa hęc cœlestia, quę supra nos, circumq; torquentur: quorum & species & utilitas nulla est oratione explicabilis, ipsaq; item leuis & grauis in inferiore mundo & commutabili connexio librataq; paribus momentis æqualitas, qua diuersę res, & plurimum inter se repugnantes, ita ligantur & uinciuntur unà, ut cũ se alternę maxime fugiant, sic maxime contineantur, ratione geometrica quidem, sed ea diuina, fabricata sint. Hanc tantam huius artis uim & potestatem cum intelligeret Archimedes, qui unus fuisse traditur in hac scientia longe omnibus pręstans, dictitare solitus erat, confidere sese, si alter inuentus foret terrarum orbis, hunc posse ad illum applicare & adiungere: & sanè ea ille de se indicia perhibebat, ut non id loqui temere, neq; inaniter, & falsò gloriari uideretur: ponderum enim & mensurarum rationes, quibus reguntur, diriguntur q; omnia, cum ex Geometria optime calleret, intelligebat earum uim non quotidianis modo his instrumentis subsidijsq; communis uitæ, sed maximis etiam uoluendis & moliendis rebus idoneam esse. Atque hic tantus uir, qui patrię suæ obsessæ contra exercitus Romani uim, & maximi imperatoris uirtutem, propter Geometrię & ponderum scientiam unus fuit auxilio, reprehensione tamen non caruit, quod scientiam hoc ipso in primis nobilem, quod à sensibus oculisq; remota, sola mentis ui intelligentiaq; nitatur, quasi direpto honore produxisset in publicum: etenim apud illos eruditos academię pulueres, ubi ista quondam liberalius tractabantur, potior quę=

dam &

dam & magis occulta expendebatur huiusce artis uis, fructusq; petebatur alendis atq; ornandis bonis ingenijs multo uberior, qui non in oculis & admiratione uulgi, sed in ipsius ueri contemplatione artisq; speculamentis, quę theoremata Gręci uocant, positus esset, quæ ppetua serie aliud ex alio, tanquam orta tractaq;, sic subtiliter uere perspicueq; monstrantur ut illa cognoscendi suauitatę contentus animus, nil amplius requirat: nec suæ tranquillissimę uoluptati populari extrinsecus plausu uelit obstrepi. PAV. Dij immortales tot'ne et tanta nobis cognoscenda esse pręcipis, præsertim properantibus ad philosophiam? quę uideantur, singula unius ætatem hominis distinere facile posse? etsi tibi ego assentior, fateorq; debere omnia percipi, si etiam potis est, ad eamq; rem sanè alacris animo sum: sed audio tamen sæpe permultos accusantes breuitatem hominum uitæ, & difficultatem, ac magnitudinem huiuscemodi artium uerbis exaggerantes, quasi earum finis nulla capi possit. Itaq; habent illud Theophrasti identidem in ore, qui moriens accusasse naturam dicitur, quæ brutis animantibus, uolucribusq; nonnullis perlonga uiuendi spatia tribuisset, cum eorum nihil illa res interesset: hominem uero qui esset ad intelligendum & contemplandum natus, tunc potissimum extingueret, cum is mente & ratione bene uti uix cœpisset: quorum de opinione quid sentias, itemq; ad philosophiam percipiendam, quã pręcipue sectamur, ecquã in istis, quas commemorasti, artibus opportunitatem esse constituas, audire si placet sanè uelim. IA. Maximam Paule, ut tibi ad posterius tuum respondeam prius: neque

eam

eam simplicem & uniusmodi, sed multis rationibus utilem & accommodatam: nam cum omnis cognitio & scientia est liberalis, tum autem artes hę, de quibus iandudum loquimur, illius ipsius quam appetimus philosophię, tanquam unius magni corporis quasi membra quędam sunt: quicquid enim in rerum naturis tractandis noscendisq́; quocunq; illę è genere sint, & in illarum uero intuendo uersatur atq; inhęret, totum sub ditione philosophię est, ac lumine illius, tanquam ueritatis radio illustratur: porrò in philosophia quędam sunt quę cęterorum maxima pręstantissimaq́; habentur: qualis est de summo omnium bono cognitio, deq́; eo, quod summe est, quodq́; cęteris causam ut sint praebet: & siqua sunt alia eiusdem modi naturę illius eximię & principis cognata atq; affinia: ad quae intelligẽda, quoniã in excelsissimo mentis loco posita sunt, per huiusmodi studia et disciplinas, tanq̃ per cliuos gradusq́; scanditur: multaq́; adhibentur ex hisce ipsis facultatibus mentem animumq; adminiculantia, & in sublime tolli adiuuãtia: sine quibus labare atq; errare fermè esset necesse, ut harum in hac quoq; parte egregia artium opera utilisq́; reperiatur: uerum illa palmaris, quod auocant animũ à sensibus, ipsumq́; docent, per semetipsum quae consideranda sunt, ea seorsum à sensionum corporearum strepitu, solum in semetipso considerare & cernere, quod est maxime certum et proprium philosophi munus: nam cum naturas rerum omnium, & illud ipsum quod sunt, uel summouerit procul natura à conspectu nostro, uel quas etiam obtulit, & tradidit nobis penè contubernales, tantis eas tamen in uolucris contexerit,

ut aures,

ut aures, oculos, cęterosq; sensus permoueant modo, menti autem ipsi, conanti apprehendere illud quod quidq; est, offundant tenebras: non fuit mediocris operę, neque exigui laboris, facere animum ipsum sibimet uiam per mediam turbam, concursionemq; sensilium, & illud ipsum inuenire, quod quęq; res una est, unum ipsum scilicet idemq; semper, neq; tempore ullo, neq; mutatione uariabile. Quod quoniam nullo pacto fieri potuit, nisi coërcitis & reiectis sensibus, ac illis etiam imaginum similitudinibus, quæ ex sensionibus rerum exterarum introductæ in animum atque impressæ uolitant uagæ, contemplantiq; obstrepunt, silere penitus iussis: idcirco ut quęq; ars sic se gerere animum, atq; à sensibus quoad potest discedere, redireq; in sese maxime docet, ita maxime ad philosophiam utilis ea, atq; opportuna est, quod in his numerandi metiendiq; disciplinis pręcipue licet cernere: illæ enim menti ea tractanda cogitandaq; proponunt, quæ à motu, quæ à sensu, quæ à tempore, quę à uarietate, à discrepantia à contrarijs pulsionibus penitus remota alienaq; existunt, perpetuamq; obtinent & immutabilem in se ipsis constantiam ac ueritatem: quę cum sit familiaris philosophię facultas, mathematicę istę artes & scientię, uel quod animum sic erudiunt, ut solus ad speculandum sua ui niti & confidere consuescat: uel quod ipsę quoque philosophię partes & membra quodā modo sunt, ad illam ipsam aspirantibus noscendę quadam tenus, nec sine honore debito sunt prętereundę. Nam *quod magnitudo earum deterreat nonnullos, & desperare penè sibi cogat, non est*

hoc artis nec difficultatis ex arte, sed imbecillitatis, & desidię uitium: equidem non eo inficias, esse in artibus ipsis non difficultatem mehercule, neq; operositatem (ut ita loquar) abhorret enim res à natura uerbi, sed subtilitatem potius, & abstrusionem quandam rerum intelligibilium, nequaquam expositam populo, nec patentem hebetibus tardisq; ingenijs, quę tamen acutorum, & ualentium ingeniorum aciem non effugiat, quo illa paruo ductu exiguaq; monstratione intenta tam facile tamq; celeriter penetrant, non ut alienas & inhospitas peragrare regiones, sed uti in suo regno dominari uideantur: est enim permagna hominum ingenijs innata uis, in quibus illa hominibus ab natura bene locata & constituta sunt: atq; ita magna, ut neque numero rerum, quas concipiunt, apprehendunt q;, uincantur, neque amplitudine & mole opprimantur, nec tenuitate acumineq; frustrentur. Sed quemadmodum oculi, quibus à natura uegeti & perspicaces sunt traditi, facili leniq; conuersu in quā se cunq; dederint partem celeriter oīa & sine labore quę uolunt contuentur. Sic mēs bene instituta, & subornata à natura ad omnia comprehendenda in quę intenderit est perspicax. An si hoc esset difficile, tantopere plurium artium scientia & copijs se instruere, tot olim è scholis Gręcię doctissimi homines prodijssent: illamq; magnificam & gloriosam (ut tum quidem uidebatur) promulgassent uocem, sese paratos esse omnibus quacunque de re quis quęreret statim responderе. quod primus fecisse traditur Leontinus Gorgias: *cui quidem ob eam rem tanti honores à communi Gręcia*

habiti sunt, ut ex omnibus uni non inauratâ Delphis, *sed aurea statua collocaretur: quę tamen nouę ostentationis pro fessio principio in admiratione habita, postea turba & mul titudine idem facientium, profitentiumq́; euiluit: atq; alij ta- men suo ingenio & studio ostẽtando artium istarum, quas liberales dicimus, & bonarum literarum regionibus se te- nuerunt.* Hippias *uero, qui in olympiorum celebritate to- tius* Gręcię *multo maxima non solum ingenuas omneis di sciplinas callere sese, earumq́; idoneum cuiuis authorem & magistrum se fore professus sit, sed palàm audiente* Græ *cia, etiam annulum quem in digito haberet, soccos quibus indutus, pallium, quo amictus esset, ab sese factos & fa- bricatos gloriatus est, non ne declarat nullam esse artem, quę effugere hominis ingenium aciemq́; possit? quanquam iste quidem fortassis nugator, & cęteri cum illa gloria nõ ferendi.* Ad *illos te reuoco, qui summam uim & gloriam perfectæ sapientię sine ulla ostentatione consecuti sunt.* An *tu putas quicquam fuisse in rerum natura, aut in ullius artis scientia, quod aut amplitudinem, prudentiamq́;* Plato *nis, aut acumen ingeniũq́;* Aristotelis, *aut ubertatem* Theo *phrasti, aut* Polemonis, Arcesilę, Chrysippi, Carneadis *copiam diligentiamq́; pręterierit? quanquam horum quidẽ talium & multitudine & gloria redundauit uetus* Græ- *cia, ut singulos nominare non sit necesse.* Nostri *in hoc ge nere infrequentiores, quod accidit fortunę uitio.* Vix *enim aperto ad philosophiam aditu, primus* M. Varro *ueterũ omnium doctissimus, deinde flumen illud aureum eloquen tię* Cicero *eò se immiserat,* Romanaq; *ingenia secum per- trahebat,*

trahebat, cum repente cómutato reip. statu, barbari & mo res & literę silentiũ optimis artibus indixere. Sed ut ab illis antiquis sęculis ad nostra tempora deueniamus: nõ te puto arbitrari eũ, quẽ maxime miraris, quẽ semper in manibus habes, quem assidue legis, Petrum Bembum, sine multarũ disciplinarũ cognitione & scientia ad tam eximiã laudem eloquentię totius q; sapientię peruenire potuisse: in quo quidẽ homine maximũ est ornamentum ętati nostrę constitutum, & mihi singularis ex eo lætitia, quando nos inter nos san ctissimo fœdere amicitię iã inde ab adolescentia coniuncti, nihil germanis fratribus in amore mutuo concedimus. Quid de Hieronymo Aleandro? Quid de Desiderio Erasmo dicã, hominibus doctissimis & oĩum artium ad doctrinarum co gnitione, usu, memoriaq; celebratissimis? Quid de Andrea Alciato nostro? ac ne longius abeas: tuus Paule Gregorius Lilius, cuius tu primo cũ patre tuo etiam dũ cum esses, auto ritate & diligentia bonis literis imbutus es: non'ne cóplu riũ doctrinarũ scientiã sine difficultate tanta assecutus est? Nam is quo cum ipse assidue uiuit, quem nos quoq; admi rari soliti sumus uir clarissimus & nobilissimus Ioan. Fran ciscus Picus, cuius tandẽ scientię aut disciplinę expers ulli unquam uisus est? qui cum haberet domesticum exemplum quod imitaretur, hominis oĩum in omni uirtute & doctri na maximi, Ioannis Pici patrui sui, suo ingenio, diligentiaq; perfecit, ut non illũ desiderare iam mortuũ, sed eũ in huius ipsius eodem sanguine procreati, doctrina & moribus re cognoscere possimus. Verũ ne sit infinitum numerare oẽs, qui studio acri atq; ingenio prędititi in pluribus artibus fa cultatibusq; uiguerunt, sic in præsentia concludamus. Cum

hęc quæ in ingenuis & pręclarissimis artibus posita sunt, habeant quandã in dissimilibus generibus, consimilẽ tamen ad quęrendũ & inuestigandũ uiam, per quam tanq̃ uno eodemq́; spiritu oĩa continentur: facile patere ea bonis & acutis & uigilantibus ingenijs, ijsq́; ad comprehendendum parata expositaq́; esse: tardis aũt, atq; hebetibus, et imbecillitate desidiaq́; corruptis apparere difficillima, uerissime ut dictum esse uideatur, aut cito ea pcipi, aut nunq̃: quod non uarietatis in illis, neq; artiũ difficultatis, sed ingeniorũ et uoluntatũ omne sit discrimen. Nec siqui extiterunt, extantq́; quotidie, qui singularem aliq̃ ex his artem cum sibi tractandam cognoscendamq́; proposuissent, oẽm suam ętatem in ea consumpserunt, id sanè mirandũ est: qđ idem potest contingere nauigantibus, ut cum sibi portum aliquem proposuerint, quò uelint proficisci, capti forte inter nauigandum alicuius loci amœnitate, dimisso pristino cursu, resideant ibidem, & sua oĩa componant: properantibus quidẽ ad philosophiã, ut tu modo dixisti, in qua est portus nostris fortunis constitutus, hæc tanquam diuersoria capienda sunt, cõmorandumq́; in his quoad expedit, & cognitioni satis sit, quæ hactenus esse debet, ut locorũ situm et mores, cultusq́; hoĩum non tanquã ciuis & incola, sed ut curiosus uiator inspexisse uideare: ut cum eodẽ fortasse redeundũ tibi fuerit, non itineris monstrator quęrendus, sed notum & familiare hospitiũ sit ineundũ. Sic in disciplinis & artibus cęteris, p quas gradimur tendimusq́; ad philosophiã, ipsa artiũ principia & fundamẽta cognoscenda sunt, capitaq́; illa rerum è quibus oĩs postea ad singulas tractandas & confirmandas res argumentatio ducitur, pcipienda penitus, et in

memoria

memoria sunt constituenda: aliquę etiã singulares noscendę quæstiones, neq; oẽs tamen, quęcunq; in illa arte colligi et concludi possunt: id enim iã infinitum est, & in quo com plures uiri boni tempus oẽ suũ atq; ocium disposuere, capti illecebra desidiosæ cuiusdã delectationis: parit enim ex sese semper aliquid atq; gignit ipsa in unaquaq; arte assidua uo lutatio, qđ cum uoluptate contemplere, dũ res cunctas mi-nutatim obire uult, quę sub illius artis cadunt notionẽ: nec modũ sibi facit, nisi is se euoluat et explicet qui quemadmo dum Vlysses maiore ui ad se eijciendũ nixus est, quàm ut ad Sirenarũ cantus possit adhęrescere. Illud possum ego cõ firmare & polliceri audacter, siquis per hasce facultates et disciplinas contenderit ad philosophiã, & illarũ cognitione doctrinaq; mediocri nõ tã instructus quàm imbutus, huic oĩum scientiarũ dominę totum sese dediderit, fore uti postea cum usus acciderit, ad illarũ unam quancunq; rediens, et ali quid in ea nosse tractareq; instituens, multo id & facilius agat & melius quàm si expers philosophiæ in illius unius studio ętatem totam contriuisset: reuertetur enim ex opibus copijsq; philosophię et aĩo et igenio multo paratior. PAV. Iam intelligo mi pater & facilitatem illã, quã dicis, & mo dum, et ordinẽ, quem tenendũ putas, prorsusq; ita agi opor tere psuasus sum. Sed quod sæpius iam mihi te loquente ac cidit, ut amore quodã ferrer ad philosophiam, eo nunc ue-hementius me inflãmari sentio, qđ nihil usquam pręclarum neq; appetendũ esse uideo, qđ non ex illa, aut propter illã sit. Ecquis igitur mihi ille erit dies, cum in tanti possessione boni Deorũ immortalium summo, et tuo pater beneficio po situm esse me cognoscam? IA. Et breue est qđ tibi uitæ et

nūc restat, et oīa futura sunt tuo isti aīo facillima: ac mora lis quidē philosophię initia iā attigisti, ad summas aūt et altissimas philosophie partes ac rationes certa semita est, qua ego te deducam, cum curriculū hoc confeceris, quod tamen totum penè percucurristi: cęteris enim liberalibus disciplinis à te perceptis, Geometriæ aliquantum plus & Astrologię quoq; studij ac temporis est impendendū: quod tamē utrunq; una ęstas effecerit, atq; ita ut oīa è Græcis scriptoribus petas, quando latina perturbatius scripta sunt. Et quoniam de Astrologia adhuc nihil diximus, ne ea quidē silentio uidetur prætereunda esse, quæ est cœlestium non tam naturarū et corporū (id enim philosophię munus est) quàm motuum illorum tot atq; tantorū, & diurnarū ac nocturnarū concursionum circuitionumq́; tam in uniuersis globis cōtinētibus oīa, quàm in ipsis stellis sideribusq́; scientia: cuius non omneis partes, neq; singula articulatim mēbra nosse necesse est, nisi siquis illā artem uelit profiteri: scire quidem quantū satis est, ad philosophiā tendentibus, & quod in facultatis illius principijs consistit addiscere, certe humanum est. quis enim est tam agresti animo, et tam auersus aureis suas ab ipsa uoce naturæ, qui non spectaculo et contemplatione tantorū luminū, ad aliquā eorū considerationē moueatur? aut qui nō studeat nosse locū, in quo siti sumus, medius infimus, an summus ille sit: ortus quoq; signorū & obitus, solisq́; & lunę, & cæterorū errantium conuersiones, tum dispares inter se, tum suis tamen unam quanq; spatijs et tēporibus solennes atq; statas: astrorū quoq; ipsorum unius ad aliud accessus, & plerūq; antecessus, subitos ēt interdū recessus: defectus itē (ut poeta inquit) Solis uarios, Lunæq́; labores

labores, cur tantũ oceano properent se tingere soles Hyberni, uel quę tardis mora noctibus obstet, & cætera eiusdem modi, quæ qui percipere animus suis contemnunt, nõ ut philosophiam ijdem percipiant, sed ut homines esse existimentur magnopere est illis elaborandũ. PAV. Vere ita est, nam si orta est ex admiratione cura cognoscendi & percipiendi, ut te sæpe audio loqui, nihil est profecto rerũ istarum, quæ in cœlo sunt, contemplatione admirabilius. IA. Hoc quidẽ cursu Paule confecto (quoniam ad tuæ ætatis spatia iam accessimus, nihil enim tibi, aut paulum quiddam adhuc deest ex ijs, quæ supra dicta sunt) intrandum demũ est in philosophię campos latos atq; patentes, eosdemq; feraces & frugiferos rerum omnium, quarũ ad alendam beatissimam uitam usus esse aliquis atq; opportunitas potest: qđ nos quidẽ facere in te cœpimus, qui te admouimus ad Aristotelis Ethica: qua ex lectione intelliges quæ tibi in moribus recta atq; ingenua sunt, usu & disciplina comparata, non ipsam uirtutem esse, sed simulachrũ imaginemq; uirtutis: cui tamen, ut alio loco diximus, spiritum atq; aĩam philosophia infusura, & simulachrũ exanime ac mutum, uitale simul ac uocale effectura est. Verum huic philosophię studio dialecticam esse adiunctam oportet, quam eandẽ & logicam appellamus: cuius artis partem eam, in qua de figuris & modis argumentandi traditur, iampridem te docuimus, quarũ ipse argumentationum multis iam rebus usum utilitatemq; cognosti: sed restãt multa atq; ardua, quę si intractata imperceptaq; sint, labare mentem nostrã in maximis inuestigandis rebus fermè sit necesse: est enim certa quędã uia & persubtilis ratio explorandi in unoquoq; genere,

quo

quo de quęratur aliquid, quid sit illius generis cognatũ in primis & propriũ, unde ad concludendum et demonstrandum firmissime res argumentationesq; ducantur, quod hoc enucleatius scire, nosseq; oportet, q̃ infinitę penè sunt aptę ad fallendũ & in se quidẽ ipsæ longę alienę à uero, sed ueri tamen similitudinẽ præ se ferentes rationes: quæ non imbutos modo mediocriter, sed sæpe hoĩes doctissimos eruditissimosq; puertunt, stantesq; deijciunt, & circumueniunt cautos: quibus nisi arma dialecticæ scienter peritęq; tractẽtur: minime possit obsisti. Sed quoniã & hęc ipsa, quæ nũc de dialectica dicimus et totã illius uim & potestatem paulo post in ipsis Aristotelis libris nobis monstrãtibus cogniturus es, nõ attinet plura loqui, nisi id tãtum monere et pręcipere, quoniã in ipso iã limine philosophiæ constitutus es, ut optimos autores scientię pręstantissimę, tibi semper legendos uolutandosq; proponas: Platonem in primis, et Aristotelem: quorũ quidẽ duorũ cœlestibus ingenijs admirabiliq; sciẽtia, iure se oĩbus gẽtibus anteponit Gręcia, tum aũt Gręcos potissimũ interpretes: nam hos, qui latinã scriptionẽ professi, barbara oĩa, pollutaq; reddiderunt, & inquinatis literis, præposterisq; quęstionibus, magnas offuderunt philosophiæ tenebras, magnopere tibi uitandos et fugiendos esse sentio: nihil enim afferunt ingenui neq; recti: sed cum uerã ignorent philosophię uim, & rationes nothas, quas Græci sophismata uocant, pro legitimis & ueris rationibus consectẽtur, ad clamandũ quidẽ & litigandũ ualde robusti sunt, in doctrina uero, & in ipsa sapientia prorsus sunt imbeciles: qui etiã uanitate quadã ingenij ignorantiaq; inducti, in eis rebus populi aucupantur famam, quarũ eos rerũ maxime